

บทที่ 2

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมเพื่อเสริมสร้างความสามารถของหมู่บ้านเร่งรัดพัฒนา บริเวณพื้นที่กลุ่มทะเลสาบสงขลาในการพัฒนาคุณภาพชีวิตครั้งนี้ ผู้วิจัยได้ศึกษาแนวคิด ทฤษฎี และผลการวิจัยจากเอกสารและงานวิจัยต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง ซึ่งจะนำเสนอเนื้อหาสาระตามลำดับดังนี้

1. แนวคิดเรื่องคุณภาพชีวิต
2. แนวคิดเรื่องการมีส่วนร่วมของประชาชน
3. การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม
4. ความรู้ ความเข้าใจเกี่ยวกับชนบทไทย
5. ข้อมูลพื้นฐานระดับหมู่บ้านในงานพัฒนาชนบท
6. ผลงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

แนวคิดเรื่องคุณภาพชีวิต

การพัฒนาคุณภาพชีวิตของประชากรและชุมชน เป็นนโยบายหลักที่แทบทุกประเทศในโลกให้ความสำคัญเป็นอันดับต้น เพราะการมีประชากรและชุมชนที่มีคุณภาพชีวิตที่ดีย่อมส่งผลให้สังคมของประเทศนั้น ๆ พบแต่ความเจริญก้าวหน้ามั่นคง ความสงบสุข อย่างไรก็ตาม แม้ว่า “คุณภาพชีวิต” จะเป็นคำที่ถูกนำมาใช้อย่างกว้างขวางในปัจจุบันแต่ก็ยากต่อการอธิบายให้ชัดเจนไปในแนวทางเดียวกัน เนื่องจากมีลักษณะเป็นนามธรรมสูง ประกอบกับการรับรู้คุณภาพชีวิตมักจะถูกแยกต่างกันไป ตามภูมิหลัง และสภาพแวดล้อมของบุคคลและชุมชน ดังนั้น จึงควรจะได้ศึกษาข้อมูลและแนวคิดเกี่ยวกับคุณภาพชีวิต เพื่อสร้างความรู้พื้นฐานในเรื่องตามลำดับหัวข้อต่อไปนี้

1. ความหมายของคุณภาพชีวิต

คุณภาพชีวิตเป็นคำที่มีความหมายกว้างขวาง ไม่สามารถกำหนดคำจำกัดความที่ตายตัวลงไปได้ เนื่องจากปัจจัยที่คนเราต้องการเพื่อมีคุณภาพชีวิตนั้นย่อมแตกต่างกันไปตามสภาพชีวิต สิ่งแวดล้อม ภูมิหลัง ตลอดจนประสบการณ์และโลกทัศน์ของแต่ละคน นอกจากนั้นคุณภาพชีวิตยังเป็นนามธรรมที่ยากต่อการสร้างเครื่องมือหรือเกณฑ์วัดให้แน่นอน จึงมีแต่ความหมายและคำจำกัดความที่บรรดานักวิชาการหรือนักการศึกษาสาขาต่าง ๆ เช่น สาขาสังคมวิทยา มานุษยวิทยา จิตวิทยา สิ่งแวดล้อม เศรษฐศาสตร์ รวมทั้งบางหน่วยงานให้ไว้หลากหลาย เพื่อสื่อความเข้าใจกันในเชิงเปรียบเทียบ (relative term) ดังเช่น

1.1 ยูพา อุดมศักดิ์ (2517) กล่าวไว้ว่า “คุณภาพชีวิต หมายถึง คุณภาพในด้านสุขภาพ สังคม เศรษฐกิจ การศึกษา การเมือง และศาสนา ซึ่งเป็นคำเทียบเคียง ไม่มีเกณฑ์ตายตัวแน่นอน กล่าวคือ ทุกคนหรือทุกประเทศอาจจะกำหนดมาตรฐานต่าง ๆ กันไปตามต้องการ และความ ต้องการในด้านคุณภาพชีวิตนี้ย่อมเปลี่ยนแปลงไปได้ตามเวลาและภาวะ”

1.2 ชัยวัฒน์ ปัญงพงษ์, จารุณี มะวิโรจน์ และสุรีย์ กาญจนมาศ (อ้างถึงใน มาติ สบายยิ่ง, 2547) ได้ให้ข้อคิดเห็นไว้ว่า “คุณภาพชีวิต หมายถึง ชีวิตที่ไม่เป็นภาระ และไม่ก่อให้เกิด ปัญหาทั้งสังคม เป็นชีวิตที่มีความสมบูรณ์ทั้งทางร่างกายและจิตใจ มีความเพียบพร้อม และสามารถที่จะดำรงสภาพทางเศรษฐกิจ สังคม และการเมืองให้สอดคล้องกับสภาพแวดล้อมและ ค่านิยมของสังคม สามารถแก้ไขปัญหาเฉพาะหน้า หรือปัญหาที่สลับซับซ้อนได้ สามารถคาดคะเน เหตุการณ์ภายหน้าได้อย่างถูกต้อง และสามารถดำเนินชีวิตที่ชอบธรรม เพื่อให้ได้มาซึ่งสิ่งที่ตนพึง ประสงค์ ภายใต้อำนาจและทรัพยากรที่มีอยู่”

1.3 สุมน อมรวิวัฒน์ (2525) กล่าวไว้ว่า “คุณภาพชีวิต หมายถึง ชีวิตที่มีคุณภาพ ซึ่งเป็นชีวิตที่อยู่รอด อยู่ดี อยู่อย่างมีหลักการ และบุคคลนั้นสามารถปรับตัวและแก้ไขปัญหาได้ เพื่อ ดำเนินชีวิตไปอย่างสงบตามอัธยาศัย”

1.4 อวย เกตุสิงห์ (2526) ได้อธิบายว่า “คุณภาพชีวิต หมายถึง การมีร่างกายปกติ มี จิตใจปกติ มีความสำเร็จในหน้าที่การงาน และมีความสำเร็จในสังคม”

1.5 สิปปนนท์ เกตุทัต (2529) ได้ให้ความหมายไว้ว่า “คุณภาพชีวิต คือ ชีวิตที่มี ความสุข ชีวิตที่สามารถปรับตนเองให้เข้ากับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ทั้งสิ่งแวดล้อมทางกายภาพ และสิ่งแวดล้อมทางสังคม และสามารถปรับธรรมชาติหรือสิ่งแวดล้อมให้เข้ากับตนเองโดยไม่ เบียดเบียนธรรมชาติ สิ่งแวดล้อม และสังคม”

1.6 องค์การยูเนสโก (1978) ได้สรุปความคิดเกี่ยวกับคุณภาพชีวิตไว้ว่า “คุณภาพชีวิต เป็นความรู้สึกของการอยู่อย่างพึงพอใจ (มีความสุข ความพึงพอใจ) ต่อองค์ประกอบต่าง ๆ ของ ชีวิต ซึ่งมีส่วนสำคัญมากที่สุดของบุคคล”

1.7 ฮาร์แลนด์ (Harland อ้างถึงใน นิสารัตน์ ศิลปเดช, 2540) กล่าวไว้ว่า “คุณภาพ ชีวิตต้องรวมไปถึงการที่เราสามารถแสวงหาปัจจัยต่าง ๆ รวมไปถึงสุขภาพ ความคิด อารมณ์ สิทธิ และความยุติธรรมทางกฎหมาย ระดับการศึกษาสำหรับคนทุกวัย และปราศจากมลภาวะจาก สภาพแวดล้อม นอกจากนี้คุณภาพชีวิตยังเกี่ยวข้องกับการมีที่อยู่อาศัยที่ดี การมีโอกาสดักผ่อน หย่อนใจและนันทนาการ การมีความสัมพันธ์ที่ดี มีความรัก ความอบอุ่นภายในครอบครัว รวมทั้งการมีความสามารถปรับตัวเข้ากับการเปลี่ยนแปลงของสังคมได้

จากคำจำกัดความของ “คุณภาพชีวิต” ที่นำเสนอไปแล้วนั้น จะพบสาระสำคัญที่คล้าย คลึงกันหลายประการ กล่าวคือ คุณภาพชีวิตอาจเกิดขึ้นมาเป็นของใครก็ได้ ถ้าเขาผู้นั้นมีปัจจัยต่าง ๆ สนับสนุน เช่น อาหาร สุขภาพอนามัย ที่อยู่อาศัย การศึกษา การมีงานทำ รายได้ จริยธรรม

และสภาพแวดล้อม ซึ่งปัจจัยเหล่านี้จะต้องเหมาะสม กลมกลืนกับบุคคลตามเวลา สถานที่ และ ความเปลี่ยนแปลงของสังคม

อาจกล่าวสรุปได้ว่า คุณภาพชีวิตหมายถึง สภาพการดำรงชีวิตที่บุคคลเกิดความสุขทั้ง ทางร่างกายและจิตใจ อันเนื่องมาจากการได้รับการตอบสนองความต้องการในด้านต่าง ๆ อย่าง เพียงพอ และเหมาะสม

2. ความสำคัญของการพัฒนาคุณภาพชีวิต

คุณภาพชีวิตเป็นเกณฑ์หรือมาตรฐานที่มนุษย์สร้างขึ้น และชวนชวนให้ได้มาเพื่อพัฒนา ตนเองไปสู่เป้าหมายที่พึงปรารถนา บุคคลและครอบครัวที่มีคุณภาพชีวิตที่ดี ย่อมมีเป้าหมายในการ ดำรงชีวิตให้ดีขึ้นในทุก ๆ ด้านตลอดเวลา เป็นต้นว่า ด้านการศึกษา อาชีพ รายได้ สุขภาพอนามัย คุณธรรม จริยธรรม ฯลฯ ซึ่งจะช่วยให้ปัญหาต่าง ๆ ในสังคมลดลง หรือหมดไปได้ เช่น ปัญหา ครอบครัว ปัญหาเศรษฐกิจ ปัญหาอาชญากรรม ปัญหาสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติ ดังนั้นประเทศทั้งหลายจึงใช้ความพยายามอย่างเต็มที่ในการที่จะปรับปรุงพัฒนาประชากรที่ดีย คุณภาพให้มีคุณภาพชีวิตที่สูงขึ้นจนถึงระดับมาตรฐานที่สังคมต้องการ เพื่อช่วยให้บุคคลและสังคม เกิดความเจริญก้าวหน้า มีความสุขสมบูรณ์ และเกิดความมั่นคงปลอดภัยไปพร้อม ๆ กัน

สรุปได้ว่าคุณภาพชีวิตมีความสำคัญทั้งต่อบุคคลและสังคมอย่างยิ่ง โดยผู้ที่มีคุณภาพชีวิต จะช่วยให้ตนเองและสังคมมีความสุข และเกิดลักษณะดังต่อไปนี้ (นิศารัตน์ ศิลปเดช, 2540)

2.1 บุคคลจะมีการดำรงชีวิตในแนวทางที่ดี ใช้วิธีการอันชอบธรรมในการสนองความ ต้องการในด้านต่าง ๆ ของตน โดยไม่ก่อให้เกิดความเดือดร้อนแก่ตนเองและผู้อื่น

2.2 บุคคลจะมีการสร้างสรรค์พัฒนา กิดปรับปรุงตนเอง สังคมและสิ่งแวดล้อมให้ดีขึ้นอยู่เสมอ

2.3 บุคคลจะใช้ภูมิปัญญา เหตุผล และวิธีการแห่งสันติในการแก้ไขปัญหาต่าง ๆ

2.4 บุคคลจะมีการยอมรับในคุณค่าและความสำคัญของตนเอง ผู้อื่น สังคม และ สิ่งแวดล้อม ดังนั้นการอยู่ร่วมกันในสังคมจึงมีปัญหาและความขัดแย้งน้อย

2.5 บุคคลจะเป็นพื้นฐานของครอบครัวและสังคมที่มีความสุข มีความเจริญก้าวหน้า มีเสถียรภาพ ความปลอดภัย ความเป็นปึกแผ่นมั่นคง และความเป็นระเบียบเรียบร้อย

3. เครื่องชี้วัดคุณภาพชีวิต

เครื่องชี้วัดคุณภาพชีวิตก็คือ เกณฑ์ที่นักวิชาการ หน่วยงานหรือองค์กรทั้งหลายได้ กำหนดไว้ เพื่อใช้เป็นเครื่องชี้วัดหรือประเมินคุณภาพชีวิตนั่นเอง อย่างไรก็ตามเกณฑ์ที่ใช้เป็น เครื่องชี้วัดคุณภาพชีวิตย่อมแตกต่างกันออกไป เพราะคุณภาพชีวิตวัดออกมาเป็นค่าตายตัวได้ยาก และไม่ได้เป็นมาตรฐานเดียวกันในทุกสังคม แม้แต่ผู้คนในสังคมเดียวกัน ก็ยังมีเกณฑ์ชี้วัดคุณภาพ ชีวิตไม่เหมือนกัน เนื่องจากความแตกต่างระหว่างบุคคล หรือสิ่งแวดล้อม นอกจากนี้คุณภาพชีวิต

ยังอยู่ภายใต้เงื่อนไขที่ซับซ้อนอีกด้วย ดังปรากฏให้เห็นอยู่เนือง ๆ ว่า คนจำนวนไม่น้อยที่ร่ำรวย มีการศึกษาสูง มีบ้านใหญ่โตหรูหรา พรั่งพร้อมด้วยเครื่องอำนวยความสะดวกสบาย กลับไร้ความสุข ผู้คนที่ด้อยโอกาสหรือขาดแคลนสิ่งเหล่านี้อีกหลายคนไม่ได้ อย่างไรก็ตามก็ผู้ทรงคุณวุฒิ นักวิชาการ หลายท่าน และหน่วยงานหรือองค์กรหลายแห่งทั้งในประเทศและต่างประเทศได้พยายามวางแผน เพื่อกำหนดเครื่องชี้วัดคุณภาพชีวิตไว้ ซึ่งจะยกตัวอย่างมาแสดงดังต่อไปนี้

3.1 เกณฑ์เครื่องชี้วัดคุณภาพชีวิตของผู้ทรงคุณวุฒิและนักวิชาการ

3.1.1 วัลเลส (Wallace, 1974) ได้กำหนดดัชนีความมีคุณภาพชีวิตไว้ในวิทยานิพนธ์ ระดับปริญญาเอก ซึ่งเสนอต่อมหาวิทยาลัยเพนซิลวาเนียไว้ว่าจะต้องประกอบด้วย

- 1) มีสุขภาพและสวัสดิการ
- 2) มีการติดต่อสื่อสารกันในสภาพแวดล้อมของตนเอง
- 3) เป็นทรัพยากรมนุษย์
- 4) สามารถติดต่อกับบุคคลได้ทุกคน
- 5) มีสติปัญญา ร่างกาย และอารมณ์ที่ดี
- 6) มีการพัฒนาเศรษฐกิจ
- 7) มีความมั่นคงปลอดภัย

3.1.2 โด널ด์สัน (Donaldson, 1976 อ้างถึงใน นิสารัตน์ ศิลปเดช, 2540) นักจิตวิทยา ได้กำหนดตัวชี้วัดคุณภาพชีวิตไว้ดังนี้

- 1) การมีงานทำ
- 2) การพักผ่อน
- 3) การรับประทานอาหาร
- 4) การนอนหลับ
- 5) การติดต่อทางสังคม
- 6) การเป็นพ่อแม่ มีครอบครัว
- 7) การประกอบอาชีพรายได้
- 8) ความรัก
- 9) สิ่งแวดล้อม
- 10) การยอมรับตนเอง

3.1.3 พระเทพเวที (ประยูรย์ ปยุตโต, 2533 อ้างถึงใน สุภางค์ จันทวานิช และวรรณิ ไทยนันท์, 2541) ได้จำแนกคุณภาพชีวิตออกเป็น 3 ระดับ คือ

- 1) คุณภาพชีวิตระดับพื้นฐาน (ทิฐิธรรมิกัตถะ) มีดังนี้
 - (1) สุขภาพดี มีพละทานมัย และมีปัจจัยรักษาส่งเสริมสุขภาพ

(2) พึ่งตนเองได้ทางเศรษฐกิจ เช่น มีอาชีพ มีความประหยัด ขยัน และ สุขจริต มีเงินใช้ และใช้เงินเป็น เป็นผู้ผลิตและบริโภคเป็น

(3) มีอาหารที่มีคุณค่า มีกินและกินเป็น

(4) มีที่อยู่อาศัย และที่ทำงานที่เหมาะสม ไม่แออัด สะอาด สะดวกสบาย ต่อการดำรงชีวิต การทำงาน และการเดินทาง

(5) มีครอบครัว ซึ่งมีกำลังพอบำรุงเลี้ยงได้ อยู่กันด้วยความสุข ทั้งอบอุ่น และร่มเย็น

(6) อยู่ร่วมและทำงานร่วมกับผู้อื่นได้ดี รับผิดชอบ เอื้อเฟื้อ มีน้ำใจ เกี่ยวการุณย์ ผูกมิตร และชวนชวย ทำกิจที่เป็นประโยชน์

(7) มีเวลาว่างเป็นของตนเอง และรู้จักใช้เวลาว่างให้เป็นประโยชน์ในการเสนอความริ่ร่มย์บันเทิงที่ไร้โทษ ชื่นชมซาบซึ้งในสุนทรีย์ และในการที่จะพัฒนาตนยิ่งขึ้นไปในด้านต่าง ๆ

2) คุณภาพชีวิตระดับพัฒนาการ (สัมปรายกัตตะ) มีดังนี้

(1) มีการศึกษา รู้เข้าใจเท่าทันเหตุการณ์ มีประสบการณ์ที่เป็นฐานของการดำเนินชีวิต และตัดสินใจอย่างฉลาด

(2) มีวิจารณ์ญาณ พิจารณาเหตุปัจจัย รู้จักคิด รู้จักแก้ปัญหา ดำเนินชีวิตด้วยปัญญา มีกุศลวิธีที่จะแก้ไขทุกขได้

(3) มีจิตใจที่พัฒนาอุปด้วยคุณธรรมและจริยธรรม เชื่อมั่นในการทำ ความดี ประพฤติดีงาม สุขจิตทั้งกาย วาจา ใจ มั่นใจในคุณค่าแห่งชีวิตของตน

(4) สุขภาพจิตดี มีความมั่นคงทางจิตใจ มีเจตคติดีงาม จิตใจปลอดโปร่ง เบิกบานผ่องใส เป็นสุข มองโลกและชีวิตตามความเป็นจริง

3) คุณภาพชีวิตระดับเอื้อโอกาส (อุภยัตตะ)

(1) มีความปลอดโปร่งทั้งกายใจ เช่น ปราศจากโจรผู้ร้าย ละอบายมุข

(2) อยู่ในสังคมที่มีสวัสดิการและบริการดี อำนวยสิทธิเสรีภาพ ความเสมอภาค และไม่ตรีสงเคราะห์

(3) อยู่ในสังคมที่อำนวยโอกาสในการทำงานที่ตนถนัด โอกาสในการเรียนรู้ และเข้าถึงวิทยาการต่าง ๆ โอกาสในการมีส่วนร่วมในสังคม ในชุมชน และในทางการเมือง และโอกาสในการได้รับความเป็นธรรมทางเศรษฐกิจ

(4) อยู่ในสังคมที่มีระเบียบ มีขนบธรรมเนียมประเพณี วัฒนธรรม และกฎหมายที่เป็นธรรม และเอื้อต่อการพัฒนาชีวิตและสังคม

(5) มีธรรมชาติแวดล้อมที่เกื้อกูล รื่นรมย์ สวยงาม มีน้ำอากาศบริสุทธิ์ ไร้มลพิษ

3.1.4 วิฑูรย์ ปัญญากุล (2535) กล่าวถึง เครื่องชี้วัดคุณภาพชีวิตดังนี้

- 1) การยอมรับในศักยภาพของการพัฒนาตนเองของประชาชน
- 2) การยอมรับและปฏิบัติตามระเบียบและกฎเกณฑ์ของสังคมในการพัฒนา
- 3) การพัฒนาเครือข่ายขององค์กรชาวบ้าน
- 4) การมีอำนาจในการตัดสินใจประกอบกิจกรรม

3.1.5 เสรี พงศ์พิศ (2536) กล่าวถึงดัชนีเพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตดังนี้

- 1) มีความพร้อม ความสำนึก และความกระตือรือร้นที่จะมีส่วนร่วมในการพัฒนาชุมชน
- 2) ไม่มีความทุกข์ยาก ขาดแคลน ความเจ็บไข้ ความไม่รู้
- 3) มีการรวมกลุ่มเพื่อแก้ไขปัญหา
- 4) มีการปรับตัวตามการเปลี่ยนแปลงของสังคม เพื่อก่อให้เกิดความสงบสุข

ในครอบครัว

- 5) มีหลักศาสนาเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวของจิตใจ
- 6) ใช้จารีตประเพณี และวัฒนธรรมท้องถิ่นเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจ
- 7) มีส่วนร่วมอย่างแท้จริงในกระบวนการพัฒนาและแก้ปัญหา (การมีอำนาจในการตัดสินใจด้วยตนเอง)

อำนาจในการตัดสินใจด้วยตนเอง)

- 8) มีอำนาจในการคิดวิเคราะห์
- 9) ตระหนักและเห็นคุณค่าของศักยภาพของตนเองที่จะนำไปใช้ในการพัฒนา

พัฒนา

- 10) มีความคิดสร้างสรรค์ อดทนในการพัฒนา
- 11) มีการอยู่ร่วมกันอย่างสันติ ช่วยเหลือเกื้อกูล พึ่งพาซึ่งกันและกัน

3.2 เกณฑ์เครื่องชี้วัดคุณภาพชีวิตของหน่วยงานและองค์กรต่าง ๆ

3.2.1 กรมอนามัย การศึกษา และสวัสดิการของสหรัฐอเมริกา (U.S. Department of Health Education and Welfare) ได้กำหนดเครื่องบ่งชี้คุณภาพชีวิตไว้ดังนี้ (อ้างถึงใน นิสารัตน์ ศิลปเดช, 2540)

- 1) สุขภาพและโรคภัยไข้เจ็บ
- 2) ความเคลื่อนไหวทางสังคม
- 3) สภาพแวดล้อมทางกายภาพ
- 4) รายได้และความยากจน
- 5) การศึกษาวิทยาศาสตร์และศิลปะ
- 6) ความเป็นระเบียบเรียบร้อยและความปลอดภัยทางสังคม
- 7) การมีส่วนร่วมและการแตกแยกกัน

3.2.2 องค์การยูเนสโก (UNESCO) ในภูมิภาคเอเชีย ได้กำหนดเครื่องบ่งชี้คุณภาพชีวิตของบุคคลและชุมชนไว้ดังนี้ (อ้างถึงใน นิสาร์ตัน ศิลปเดช, 2540)

- 1) อาหารและโภชนาการ
- 2) สุขภาพ
- 3) การศึกษา
- 4) สภาพแวดล้อมและรายได้
- 5) การมีงานทำ
- 6) สถานภาพสตรี
- 7) ที่อยู่อาศัย

3.2.3 คณะกรรมการอำนวยการงานพัฒนาคุณภาพชีวิตของประชาชนในชนบท (พชช.) ได้ระบุถึงเครื่องชี้วัดความจำเป็นพื้นฐาน (จปฐ.) ซึ่งถูกกำหนดขึ้นเพื่อใช้ในการชี้วัดคุณภาพชีวิตของประชาชนในชนบทตามเกณฑ์ ความจำเป็นพื้นฐานในช่วงแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 9 (พ.ศ. 2545 – 2549) ไว้เป็น 6 หมวดดังนี้ (คณะกรรมการอำนวยการงานพัฒนาคุณภาพชีวิตของประชาชนในชนบท, 2545)

หมวดที่ 1 สุขภาพดี (ประชาชนมีสุขภาพอนามัยดี)

หมวดที่ 2 มีบ้านอาศัย (ประชาชนมีที่อยู่อาศัยและสภาพแวดล้อมที่เหมาะสม)

หมวดที่ 3 ฝึกฝนการศึกษา (ประชาชนมีโอกาสเข้าถึงบริการด้านการศึกษา)

หมวดที่ 4 รายได้ก้าวหน้า (ประชาชนมีการประกอบอาชีพ และมีรายได้

พอเพียงต่อการดำรงชีวิต)

หมวดที่ 5 ปลุกฝังค่านิยมไทย (ประชาชนมีการปลุกฝังค่านิยมให้กับตนเอง เพื่อให้คุณภาพชีวิตดีขึ้น)

หมวดที่ 6 ร่วมใจพัฒนา (ประชาชนมีจิตสำนึกและร่วมกันรักษาสิทธิของตนเอง เพื่อประโยชน์ของชุมชนหรือท้องถิ่น)

นอกจากนี้คณะกรรมการอำนวยการงานพัฒนาคุณภาพชีวิตของประชาชนในชนบท (พชช.) ได้กำหนดเครื่องชี้วัดข้อมูลพื้นฐานระดับหมู่บ้าน / ชุมชน (กชช. 2ค) ซึ่งช่วยให้ทราบถึงคุณภาพชีวิต สภาพความเป็นอยู่ และสภาพปัญหาของหมู่บ้าน / ชุมชน สำหรับใช้ในวางแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 10 (ปี 2550 – 2554) ไว้ 6 ด้าน 31 ตัวชี้วัด ดังนี้

- 1) ด้านโครงสร้างพื้นฐาน มี 7 ตัวชี้วัด ได้แก่
 - (1) ถนน
 - (2) น้ำกิน
 - (3) น้ำใช้
 - (4) น้ำเพื่อการเกษตร

- (5) ไฟฟ้า
- (6) การมีที่ดินทำกิน
- (7) การติดต่อสื่อสาร
- 2) ด้านการประกอบอาชีพและมืงานทำ มี 7 ตัวชี้วัด ได้แก่
 - (8) การมีงานทำ
 - (9) การทำงานในสถานประกอบการ
 - (10) ผลผลิตจากการทำนา
 - (11) ผลผลิตจากการทำไร่
 - (12) ผลผลิตจากการทำเกษตรอื่น ๆ
 - (13) การประกอบอุตสาหกรรมในครัวเรือน
 - (14) การได้รับประโยชน์จากการมีสถานที่ท่องเที่ยว
- 3) ด้านสุขภาพและอนามัย มี 4 ตัวชี้วัด ได้แก่
 - (15) ความปลอดภัยในการทำงาน
 - (16) การป้องกันโรคติดต่อ
 - (17) การกีฬา
 - (18) การปลอดยาเสพติด
- 4) ด้านความรู้และการศึกษา มี 3 ตัวชี้วัด ได้แก่
 - (19) ระดับการศึกษาของประชาชน
 - (20) อัตราการเรียนต่อของประชาชน
 - (21) การได้รับการศึกษา
- 5) ด้านความเข้มแข็งของชุมชน มี 5 ตัวชี้วัด ได้แก่
 - (22) การเรียนรู้โดยชุมชน
 - (23) การได้รับการคุ้มครองทางสังคม
 - (24) การมีส่วนร่วมของชุมชน
 - (25) การรวมกลุ่มของประชาชน
 - (26) การเข้าถึงแหล่งเงินทุนของชุมชน
- 6) ด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม มี 5 ตัวชี้วัด ได้แก่
 - (27) คุณภาพของดิน
 - (28) คุณภาพของน้ำ
 - (29) การปลูกป่าหรือไม้ยืนต้น
 - (30) การใช้ประโยชน์ที่ดิน
 - (31) การจัดการสภาพแวดล้อม

จากตัวอย่างของเครื่องชี้วัดคุณภาพชีวิตที่ได้นำเสนอไปแล้วนั้น จะเห็นได้ว่าปัจจัยที่ผู้ทรงคุณวุฒิ นักวิชาการ หน่วยงานและองค์กรต่าง ๆ มักนำมาใช้เป็นเครื่องชี้วัดคุณภาพชีวิต ได้แก่ สุขภาพอนามัย อาชีพและการมีงานทำ รายได้ การศึกษา สวัสดิการทางสังคม ชีวิตครอบครัว การใช้เวลาว่าง สภาพแวดล้อมทางกายภาพ ความปลอดภัย คุณธรรม จริยธรรม การมีส่วนร่วม พัฒนา และการพึ่งตนเอง

4. แนวทางการปรับปรุงพัฒนาคุณภาพชีวิต

การปรับปรุงพัฒนาคุณภาพชีวิตเป็นสิ่งจำเป็นที่จะต้องดำเนินการทั้งของบุคคลและสังคม เพื่อให้เกิดผลสมบูรณ์สูงสุดในการพัฒนาประเทศ ทั้งนี้การยกระดับคุณภาพชีวิตของบุคคลและสังคมให้สูงขึ้นควรมีมาตรการที่จะดำเนินการเป็น 2 ระดับ คือ ระดับบุคคลและครอบครัว (จุลภาค) และระดับสังคมหรือประเทศ (มหภาค) ซึ่งทั้งสองระดับจะต้องมีอุดมการณ์ที่สอดคล้องกัน และร่วมมือกัน จึงจะทำให้การดำเนินงานเกิดผลสำเร็จได้อย่างรวดเร็วและมีประสิทธิภาพ

4.1 การปรับปรุงพัฒนาคุณภาพชีวิตระดับรัฐบาล รัฐบาลมีหน้าที่รับผิดชอบโดยตรงในการปกครอง พัฒนา และแก้ปัญหาทุกด้านที่เกิดขึ้นในประเทศ โดยเน้นการปรับปรุงพัฒนาคุณภาพชีวิตของประชากรไทยเป็นเป้าหมายสูงสุดของการพัฒนาประเทศ ซึ่งได้กำหนดไว้ในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ นับตั้งแต่เริ่มใช้เมื่อ พ.ศ. 2504 เป็นต้นมาจนถึงปัจจุบัน การปรับปรุงพัฒนาคุณภาพชีวิตของประชากรโดยรัฐบาลได้ดำเนินการควบคู่กันมากับการป้องกันและแก้ไขปัญหาประชากรผ่านมาตรการและโครงการต่าง ๆ ตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติทุกฉบับ

4.2 การปรับปรุงพัฒนาคุณภาพชีวิตระดับบุคคลและครอบครัว ในระดับนี้ถือเป็นปัจจัยพื้นฐานสำคัญที่สุดที่จะทำให้เกิดการเสริมสร้าง พัฒนา และการยกระดับคุณภาพชีวิตของประชากรและสังคมบรรลุเป้าหมายได้ เพราะไม่ว่ารัฐบาลจะตั้งโครงการพัฒนาคุณภาพชีวิตที่ดีเลิศเพียงใดก็ตาม หากบุคคลและครอบครัวไม่ให้ความร่วมมือในการปฏิบัติตามแผนงานและโครงการต่าง ๆ แล้วเป้าหมายการยกระดับคุณภาพชีวิตของประชากรและสังคมคงไม่สามารถประสบผลสำเร็จได้ ซึ่งการปฏิบัติตนในระดับบุคคลและครอบครัวเพื่อให้มีพื้นฐานของคุณภาพชีวิต มีดังนี้ (นิสารัตน์ ศิลปเดช, 2540)

4.2.1 การรักษาสุขภาพอนามัย การรักษาสุขภาพอนามัยของบุคคลและสมาชิกในครอบครัวกระทำได้โดยการพักผ่อน การออกกำลังกาย และการรับประทานอาหารที่มีคุณค่า ซึ่งต้องมีอัตราส่วนที่เหมาะสมกับวัยและพัฒนาการของแต่ละคน การมีสุขภาพอนามัยที่ดีย่อมเป็นคุณภาพพื้นฐานที่สำคัญ อันส่งผลไปสู่ความสามารถทางด้านร่างกาย สติปัญญา และการประกอบอาชีพการงานของบุคคล

4.2.2 การศึกษาหาความรู้ บุคคลที่หวังความสุขและความเจริญก้าวหน้าของชีวิต จำเป็นต้องศึกษาหาความรู้อยู่เสมอ ซึ่งสามารถกระทำได้หลายทาง เป็นต้นว่า ศึกษาจากครู อาจารย์ ในสถานศึกษา ศึกษาหาความรู้และประสบการณ์จากสิ่งต่าง ๆ ที่อยู่รอบตัวในชีวิตประจำวัน หรือ จากสื่อทั้งหลาย การที่เราหมั่นศึกษาหาความรู้ จะช่วยให้เกิดความรอบรู้ในเรื่องราวหรือเหตุการณ์ต่าง ๆ แล้วสามารถวางแผนและตัดสินใจในการดำเนินชีวิตได้อย่างถูกต้องเหมาะสม นำมาสู่การมีคุณภาพชีวิตที่ดี เพราะโลกปัจจุบันเป็นโลกแห่งข้อมูลข่าวสาร ผู้ที่รอบรู้ตามทันข่าวสารข้อมูลย่อมได้เปรียบและมีโอกาสประสบความสำเร็จในชีวิตมากกว่า

4.2.3 การใฝ่หาความก้าวหน้า ตามธรรมชาติของมนุษย์เรามักแสวงหาความเจริญก้าวหน้า ดังนั้นบุคคลใดก็ตามแม้ว่าจะมีความรู้ความสามารถมากมาย แต่ถ้าไม่คิดปรับปรุงชีวิตของตนเองหรือสิ่งที่อยู่รอบตัวให้ดีขึ้น ก็จัดว่าเป็นคนผิดธรรมชาติ เฉื่อยชา ไร้คุณภาพ ด้วยเหตุนี้ คนที่มีคุณภาพจึงต้องพัฒนาตนเองให้เกิดความเจริญก้าวหน้า และสร้างความเจริญก้าวหน้าให้แก่สังคม ประเทศชาติ ตามมาด้วย

4.2.4 การเสริมสร้างคุณธรรมจริยธรรม คุณธรรมจริยธรรมจะช่วยให้บุคคลรู้จัก ผิด - ชอบ - ชั่ว - ดี และปฏิบัติตนไปในทางที่จะให้เกิดความสุข ความเจริญทั้งแก่ตนเองและผู้อื่น คุณธรรมที่ควรปลูกฝังให้เกิดขึ้นในบุคคล ได้แก่ ความรับผิดชอบ ความขยันหมั่นเพียร ความเมตตา กรุณา ความซื่อสัตย์สุจริต ความโอบอ้อมอารี ความกตัญญูกตเวที ความละเอียดรอบาป ความอ่อนน้อมถ่อมตน ความรักชาติและเห็นแก่ประโยชน์ส่วนรวม ความสามัคคี ฯลฯ

4.2.5 ความร่วมมือในการพัฒนาครอบครัว ชุมชน และสังคม เนื่องจากมนุษย์มิได้อยู่ตามลำพัง แต่ต้องพึ่งพาอาศัยและอยู่ร่วมกับบุคคลอื่น ๆ ในสังคม จึงต้องรู้จักร่วมมือกันในการพัฒนาชีวิต นับตั้งแต่การพัฒนาตนเองเป็นลำดับแรก แล้วขยายออกไปสู่ครอบครัว ชุมชน สังคม และประเทศชาติ ดังนั้นสิ่งสำคัญที่จะช่วยให้คนมีคุณภาพชีวิตที่ดี ก็คือ การร่วมมือกับผู้อื่นเพื่อพัฒนาความก้าวหน้าให้แก่ชีวิต ไม่ว่าจะเป็นคนที่อยู่ในครอบครัวเดียวกัน ชุมชนเดียวกัน หรือ ผู้คนในสวนอื่น ๆ ของสังคม ซึ่งจะเป็นผลทำให้ครอบครัวและสังคมเกิดความเจริญก้าวหน้า เป็นปึกแผ่นมั่นคง นำมาสู่ความสุขและการกินดีอยู่ดีของสมาชิกในครอบครัว ตลอดจนสังคมด้วย

สรุปได้ว่า แนวทางในการปรับปรุงพัฒนาคุณภาพชีวิตจะประสบความสำเร็จได้อย่างมีประสิทธิภาพนั้น จะต้องดำเนินการใน 2 ระดับ คือ ระดับรัฐบาลและระดับบุคคลและครอบครัว แต่อย่างไรก็ตาม ในระดับบุคคลและครอบครัวถือเป็นปัจจัยพื้นฐานที่สำคัญยิ่ง เพราะหากในระดับนี้ขาดความร่วมมือ งานด้านการพัฒนาคุณภาพชีวิตของประชากรและสังคมก็ยากที่จะประสบความสำเร็จ และบรรลุเป้าประสงค์ได้

5. การจัดกิจกรรมเพื่อปรับปรุงพัฒนาคุณภาพชีวิต

การจัดกิจกรรมเพื่อปรับปรุงพัฒนาคุณภาพชีวิต สามารถกระทำได้หลายลักษณะและหลายแนวทาง เช่น จัดกิจกรรมโดยบุคคลคนเดียว โดยการรวมกลุ่ม โดยองค์กรของเอกชน และโดยองค์กรของรัฐบาล เป็นต้น สำหรับกิจกรรมที่จะจัดขึ้นเพื่อปรับปรุงพัฒนาคุณภาพชีวิตนั้นก็ สามารถทำได้หลาย ๆ ด้าน ซึ่งควรจะต้องเป็นกิจกรรมที่ตรงกับปัญหาและความต้องการของประชาชน ทั้งนี้ในการจัดแต่ละครั้งอาจมีเพียงกิจกรรมเดียว หรือมากกว่าหนึ่งกิจกรรมพร้อม ๆ กันก็ได้ โดยต้องพิจารณาถึงปัญหาความต้องการ และความร่วมมือของกลุ่มเป้าหมายในการพัฒนา ตลอดจนความสามารถและความพร้อมด้านบุคคล งบประมาณ และทรัพยากรอื่น ๆ ของผู้จัดกิจกรรม

สำหรับกิจกรรมส่วนใหญ่ที่มีจัดขึ้นเพื่อปรับปรุงพัฒนาคุณภาพชีวิตได้แก่ (นิสารัตน์ ศิลปเดช, 2540)

5.1 กิจกรรมพัฒนาด้านสุขภาพอนามัย จัดได้หลายด้านดังนี้

5.1.1 กิจกรรมด้านการแพทย์และสาธารณสุข เช่น

- 1) จัดอบรมตามโครงการสาธารณสุขมูลฐาน
- 2) จัดอบรมความรู้ด้านสุขภาพ อนามัยที่ดีแก่ประชาชน เช่น เรื่องโรคเอดส์ การป้องกันอุบัติเหตุ การใช้ยาประเภทต่าง ๆ และการดูแลสุขภาพตนเอง เป็นต้น

3) ติดต่อหน่วยแพทย์เคลื่อนที่มาให้บริการแก่ประชาชน

4) จัดตั้งสหกรณ์และกองทุนยาประจำหมู่บ้าน

5.1.2 กิจกรรมด้านอาหารและโภชนาการ เช่น

1) อบรมแม่บ้านในด้านโภชนาการ

2) จัดทำโครงการอาหารกลางวันในโรงเรียนร่วมกับผู้ปกครองและบุคลากร

ในชุมชน

3) ส่งเสริมการนำผลผลิตทางการเกษตรมาปรุงเป็นอาหารในครัวเรือน

5.1.3 กิจกรรมด้านนันทนาการเพื่อสุขภาพ เช่น

1) จัดกิจกรรมกีฬา เช่น จัดให้มีการแข่งขันกีฬา หรือการเล่นกีฬาของชุมชน

2) จัดให้มีสถานที่และผู้นำการออกกำลังกายเป็นประจำทุกวัน

5.2 กิจกรรมพัฒนาด้านการศึกษา จัดได้หลายรูปแบบดังนี้

5.2.1 กิจกรรมส่งเสริมการรู้หนังสือและข่าวสาร เช่น

1) จัดอาสาสมัครสอนหนังสือตามหมู่บ้าน

2) จัดห้องสมุดหรือที่อ่านหนังสือประจำหมู่บ้าน

3) เชิญผู้ทรงคุณวุฒิให้ความรู้ด้านต่าง ๆ เพื่อเพิ่มพูนความรู้ และประสบการณ์ให้แก่ประชาชน

การนี้ให้แก่ประชาชน

4) จัดตั้งศูนย์พัฒนาเด็กเล็กหรือเด็กวัยก่อนเรียน

5.2.2 กิจกรรมส่งเสริมและพัฒนาคุณภาพการจัดการศึกษา เช่น

- 1) การจัดหาทุนการศึกษาสำหรับนักเรียนที่ยากจน
- 2) จัดหาวัสดุอุปกรณ์ทางการศึกษานับสนุน โรงเรียนที่อยู่ห่างไกล
- 3) ยกย่อง ให้ขวัญกำลังใจ และจัดสวัสดิการแก่ครูผู้เสียสละ และอุทิศตน

เพื่อการศึกษาของชาติอย่างจริงจัง

5.3 กิจกรรมพัฒนาชุมชน ท้องถิ่น และสังคม ดำเนินการในรูปแบบดังนี้

5.3.1 กิจกรรมจัดบำรุงสาธารณูปโภคและสุขภาพิบาลชุมชน เช่น

- 1) พัฒนาดนหนทาง แหล่งน้ำ และธนาคารข้าว
- 2) จัดตั้งกลุ่มผู้นำชุมชน เพื่อพัฒนาในด้านต่าง ๆ ในชุมชน
- 3) จัดรักษาความสะอาด และความเป็นระเบียบเรียบร้อยของชุมชน

5.3.2 กิจกรรมส่งเสริมคุณธรรม จริยธรรม และขนบธรรมเนียมประเพณี เช่น

- 1) จัดอบรมเพื่อเสริมสร้างคุณธรรมในการทำงาน การบริหารงาน และการ

พัฒนาท้องถิ่นให้แก่ผู้นำในหมู่บ้าน

- 2) จัดกิจกรรมเพื่อส่งเสริมประเพณีวัฒนธรรมอันดีของชุมชนและท้องถิ่น
- 3) รวมกลุ่มจัดงานเทศกาลและประเพณีต่าง ๆ ที่สำคัญของชุมชนและ

ท้องถิ่น

- 4) จัดกิจกรรมเชิดชูยกย่องผู้กระทำความดี เป็นแบบอย่างที่ดีในด้านคุณธรรม

จริยธรรม

5.4 กิจกรรมพัฒนาด้านเศรษฐกิจ ได้แก่ กิจกรรมทางด้านการส่งเสริมอาชีพและรายได้ของประชากรกลุ่มต่าง ๆ ซึ่งสามารถจัดได้หลายรูปแบบดังนี้

5.4.1 กิจกรรมการให้ความรู้ทางอาชีพ เช่น

- 1) จัดวิทยากรมาให้ความรู้แก่กลุ่มที่สนใจอาชีพต่าง ๆ
- 2) จัดพาไปศึกษาดูงานด้านการประกอบอาชีพที่ได้ผลดีของชุมชนในท้องถิ่น

อื่น ๆ

- 3) จัดหาเอกสาร ตำรา คู่มือการประกอบอาชีพต่าง ๆ มาให้ประชาชนได้

ศึกษาหาความรู้

5.4.2 กิจกรรมการประกอบอาชีพ เช่น

- 1) จัดการฝึกอบรมเชิงปฏิบัติการเกี่ยวกับอาชีพที่สร้างโอกาสที่ดีทางเศรษฐกิจ
- 2) เชิญวิทยากรจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้องมาช่วยเหลือเพื่อแก้ไขปรับปรุงอาชีพที่ทำอยู่ให้ได้ผลดียิ่งขึ้น

- 3) การรวมกลุ่มจัดตั้งสหกรณ์ต่าง ๆ เพื่อร่วมมือกันในการประกอบอาชีพ

ทรัพยากรธรรมชาติ ตลอดจนปัจจัยการผลิตที่มีอยู่ในสังคม เพื่อให้เกิดประโยชน์ต่อการดำรงชีพทางเศรษฐกิจ และสังคม เป็นการมีส่วนร่วมของประชาชนตามแนวทางการปกครองในระบอบประชาธิปไตย ซึ่งเปิดโอกาสให้ประชาชนพัฒนาการรับรู้ สติปัญญา และความสามารถในการตัดสินใจกำหนดชีวิตด้วยตนเอง

1.4 เพิ่มศักดิ์ มกรภิรมย์ (2543) ได้ให้ความหมายว่า การมีส่วนร่วมของประชาชน คือ การที่ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการที่ครอบคลุมตั้งแต่เริ่มต้นจนเสร็จสิ้น ได้แก่ การร่วมคิดในการชี้ประเด็นปัญหา การตัดสินใจ การดำเนินการ การบริหารจัดการ การติดตามประเมินผลการจัดสรรผลประโยชน์ที่เกิดขึ้น ตลอดจนการตรวจสอบการใช้อำนาจรัฐโดยผู้ร่วมงานทุกฝ่าย ทั้งภาครัฐ เอกชน องค์กรพัฒนาเอกชน นักวิชาการ และประชาชน ทั้งนี้ต้องมีอุดมการณ์ เป้าหมาย วัตถุประสงค์ และมีผลประโยชน์ร่วมกัน

จากความหมายดังกล่าว สรุปได้ว่า การมีส่วนร่วมของประชาชน หมายถึง การที่ประชาชนได้เข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการพัฒนาด้วยความสมัครใจ เพื่อก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงตามจุดหมายในทิศทางที่ดีขึ้น ตั้งแต่ร่วมคิด ร่วมตัดสินใจ ดำเนินการ บริหารจัดการ ติดตามประเมินผล และแก้ไขปัญหาอุปสรรคที่เกิดขึ้นจากการดำเนินงานพัฒนา

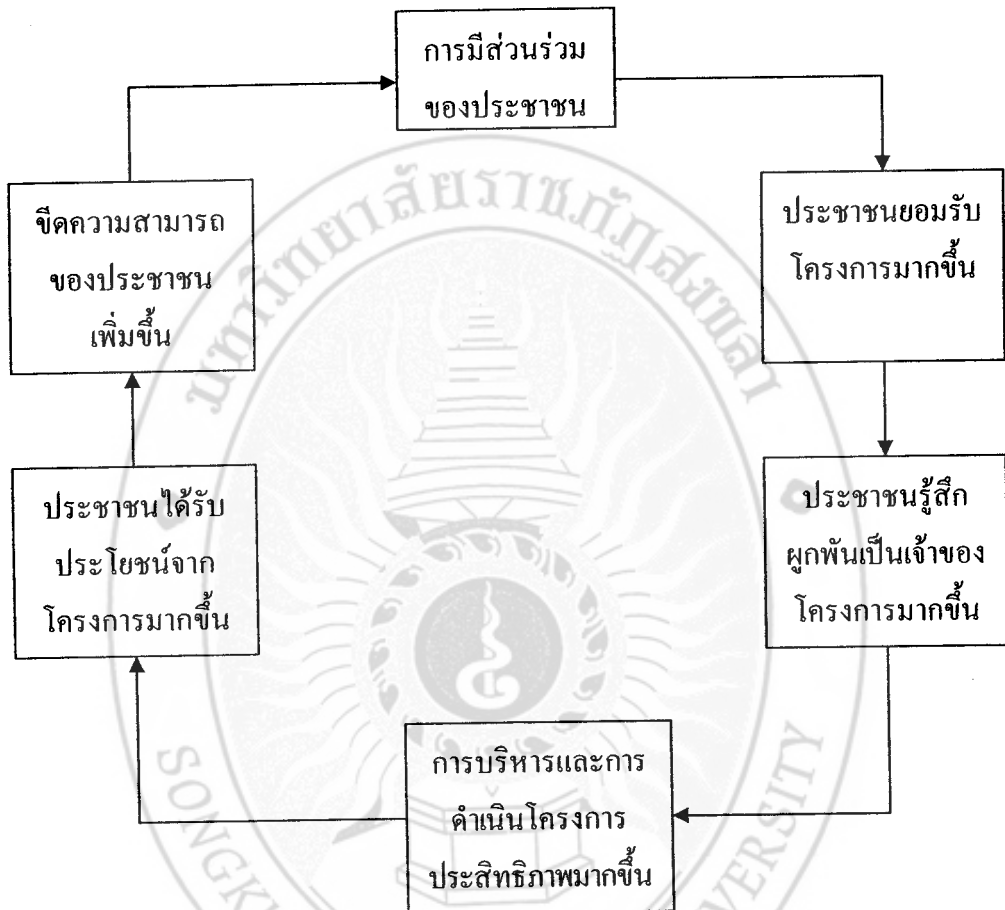
2. ความสำคัญของการมีส่วนร่วมของประชาชน

ปัจจุบันเป็นที่ยอมรับกันอย่างกว้างขวางแล้วว่า การสร้างเสริมการมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนาตัวเองและชุมชน เป็นวิธีดำเนินการพัฒนาที่ถูกต้องและเหมาะสมอย่างยิ่ง ซึ่งมีผู้ได้กล่าวถึงคุณประโยชน์หรือความสำคัญของการมีส่วนร่วมของประชาชนในงานพัฒนาไว้ โดยสรุปดังนี้ (มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช, 2540)

- 2.1 กระตุ้นให้ประชาชนตระหนักถึงปัญหาของตนเอง และตระหนักถึงความสำคัญของการมีส่วนร่วมในการแก้ไขปัญหา
- 2.2 สร้างโอกาสให้ประชาชนได้ใช้และพัฒนาความสามารถของตนเอง
- 2.3 สร้างความรู้สึกเป็นเจ้าของการพัฒนาให้แก่ประชาชน ทำให้การพัฒนามีความมั่นคงถาวร และต่อเนื่อง
- 2.4 ทำให้ประชาชนมีส่วนร่วมรับผิดชอบและมีอำนาจในการพัฒนาชุมชนของตนเอง
- 2.5 เป็นการระดมทรัพยากรบุคคลมาใช้ให้เกิดประโยชน์สูงสุดในการพัฒนา
- 2.6 เป็นการส่งเสริมระบอบประชาธิปไตย ทำให้ประชาชนมีความคิดอิสระในการตัดสินใจ

นอกจากนี้ สมยศ ทุงหว่า (2534) ได้กล่าวถึงความสำคัญของการมีส่วนร่วมของประชาชน ซึ่งสรุปได้ว่า การมีส่วนร่วมของประชาชนจะทำให้ประชาชนเกิดการรวมกลุ่มกันในการดำเนินโครงการต่าง ๆ เพื่อแก้ปัญหาของตนเอง ด้วยความรู้สึกยอมรับและผูกพันเป็นเจ้าของโครงการ

นั้น ๆ ซึ่งจะช่วยให้การบริหารงานและการดำเนินโครงการต่าง ๆ ภายในชุมชนเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพ ผลที่ตามมาก็คือประชาชนจะได้รับประโยชน์จากโครงการตรงกับความต้องการของตนมากขึ้น ตลอดจนเพิ่มขีดความสามารถในการพัฒนารวมทั้งแก้ปัญหาให้ตนเองและชุมชน โดยแสดงให้เห็นเข้าใจได้ชัดเจนดังภาพประกอบที่ 2

ภาพประกอบ 2 แบบจำลองแนวคิดเกี่ยวกับความสำคัญของการมีส่วนร่วมของประชาชน
ที่มา : สมยศ ท่งหว่า, 2534

จากภาพประกอบที่ 2 จะเห็นว่ากรณีที่ประชาชนได้เข้าไปมีส่วนร่วมในการดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นภายในท้องถิ่นของตนนั้น ย่อมทำให้ประชาชนรู้สึกผูกพันและพร้อมที่จะทำกิจกรรมต่าง ๆ ด้วยความเต็มใจ และในที่สุดการบริหารงานและดำเนินโครงการต่าง ๆ ภายในชุมชนก็จะเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพ

สรุปได้ว่า การมีส่วนร่วมของประชาชนมีความสำคัญต่อการดำเนินงานหลายประการ โดยเฉพาะการทำให้ประชาชนยอมรับโครงการ และสามารถดำเนินการให้บรรลุผลสำเร็จตามเป้าหมาย

และวัตถุประสงค์ที่กำหนด ทั้งนี้ก็เนื่องมาจากกิจกรรมต่าง ๆ เหล่านี้ตรงกับความต้องการของประชาชน อีกทั้งยังช่วยในการพัฒนาขีดความสามารถของประชาชนในการช่วยเหลือตนเอง อันจะนำไปสู่การพึ่งตนเอง

3. กระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชน

กระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชนในงานพัฒนาชุมชนนั้น ประชาชนจะต้องเข้ามามีส่วนร่วมในทุกขั้นตอนของการปฏิบัติงาน โดยมีนักพัฒนาหรือนักวิชาการจากภายนอกเป็นผู้ส่งเสริมและสนับสนุนในด้านต่าง ๆ เช่น ข้อมูลข่าวสาร เทคโนโลยี ซึ่งได้มีผู้กล่าวถึงกระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนาไว้ดังนี้

3.1 วิรัช วิรัชนิภาวรรณ (2530) ได้กล่าวถึง กระบวนการในการมีส่วนร่วมในการพัฒนาชนบทมี 4 ขั้นตอน คือ

3.1.1 การศึกษาชุมชน คือ การค้นหาปัญหาและความต้องการของชุมชน โดยนักพัฒนา ศึกษาและเรียนรู้สภาพความเป็นอยู่ของชาวบ้าน ทรัพยากร สิ่งแวดล้อมต่าง ๆ ในชุมชนร่วมกับประชาชน โดยใช้วิธีการสังเกต และสัมภาษณ์ ทั้งทางตรงและทางอ้อม ข้อมูลบางส่วนอาจหาได้จากเอกสารหรืองานวิจัย

3.1.2 การวางแผนเพื่อแก้ปัญหา โดยมีการรวมกลุ่มกัน อภิปราย ถกเถียง แสดงความคิดเห็น นักพัฒนาเป็นผู้ประสานงาน โดยคอยจัดลำดับผู้อภิปรายให้ข้อเท็จจริงและสรุปประเด็นสำคัญเป็นหลัก ส่วนชาวบ้านควรได้มีโอกาสเข้าร่วมอภิปราย แสดงความคิดเห็นอย่างเต็มที่ และนักพัฒนาต้องกระตุ้น เร่งเร้าให้ชาวบ้านแสดงความคิดเห็นให้มากที่สุด

3.1.3 การลงมือปฏิบัติตามแผน หรือวิธีการที่ได้ร่วมกันตัดสินใจแล้วจากขั้นตอนที่ 2 โดยชาวบ้านมีส่วนร่วม ในขั้นตอนนี้จะต้องได้ร่วมด้วยความศรัทธา และเชื่อมั่นในตนเองที่จะพัฒนาชุมชน

3.1.4 การประเมินผลงาน โดยชาวบ้านและนักพัฒนาจะร่วมกันกำหนดขั้นตอนย่อย ๆ ต่าง ๆ ในการทำงานประเมินผล ตลอดจนดูแลปัญหาที่อาจเกิดขึ้นในระหว่างประเมินผล เพื่อที่จะได้แก้ไขได้ทันที

3.2 อकिन รพีพัฒน์ (2531) ได้กล่าวถึงกระบวนการมีส่วนร่วมในการพัฒนา ซึ่งมี 5 ระดับ คือ

3.2.1 ชาวบ้านมีส่วนร่วมในการค้นหาปัญหา การพิจารณาปัญหาและจัดลำดับความสำคัญของปัญหา

3.2.2 ชาวบ้านมีส่วนร่วมในการค้นหาสาเหตุแห่งปัญหา

3.2.3 ชาวบ้านมีส่วนร่วมในการค้นหา และพิจารณาแนวทาง วิธีการในการแก้ปัญหา

3.2.4 ชาวบ้านมีส่วนร่วมในการดำเนินกิจกรรมเพื่อแก้ปัญหา

3.2.5 ชาวบ้านมีส่วนร่วมในการประเมินผลของกิจกรรมการพัฒนา

3.3 ปารีชาติ วลัยเสถียร และคณะ (2543) ได้ทบทวนวรรณกรรมต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชน แล้วพบว่าโดยทั่วไปแล้วกระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชนมีดังนี้

3.3.1 การมีส่วนร่วมในการศึกษาชุมชนจะเป็นการกระตุ้นให้ประชาชนได้ร่วมกันเรียนรู้สภาพของชุมชน การดำเนินชีวิต ทรัพยากรและ

3.3.2 การมีส่วนร่วมในการวางแผน โดยจะมีการรวมกลุ่มอภิปรายและแสดงความคิดเห็นเพื่อการกำหนดนโยบาย วัตถุประสงค์ วิธีการ แนวทาง การดำเนินงาน และทรัพยากรที่ต้องใช้

3.3.3 การมีส่วนร่วมในการดำเนินการพัฒนา โดยการสนับสนุนด้านวัสดุ อุปกรณ์ แรงงาน เงินทุน หรือเข้าร่วมบริหารงาน การใช้ทรัพยากร การประสานงาน และดำเนินการขอความช่วยเหลือจากภายนอก

3.3.4 การมีส่วนร่วมในการรับผลประโยชน์จากการพัฒนา เป็นการนำเอากิจกรรมมาใช้ให้เกิดประโยชน์ทั้งด้านวัตถุ และจิตใจ โดยอยู่บนพื้นฐานของความเท่าเทียมกันของบุคคล และสังคม

3.3.5 การมีส่วนร่วมในการติดตาม และประเมินผลการพัฒนา เพื่อที่จะแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นได้ในทันที

จากที่กล่าวไปแล้วพอสรุปได้ว่า โดยส่วนใหญ่แล้วกระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชนจะเริ่มจากการค้นหาปัญหาและสาเหตุ การวางแผนดำเนินกิจกรรมแก้ไขปัญหา การปฏิบัติงาน การร่วมรับผลประโยชน์และการติดตามประเมินผล ทั้งนี้การพัฒนาจะต้องเปิดโอกาสให้ประชาชนได้กระทำการตัดสินใจในการดำเนินกิจกรรมพัฒนาด้วยตนเอง จึงจะถือว่าเป็นการมีส่วนร่วมอย่างแท้จริง เพราะประชาชนเป็นฝ่ายกำหนดความต้องการในการแก้ปัญหของชุมชนด้วยตนเอง

การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research) หรือที่นิยมเรียกสั้น ๆ ว่า การวิจัยแบบ PAR เกิดจากการปรับเปลี่ยนยุทธศาสตร์ในการพัฒนาชุมชนท้องถิ่น จากการสั่งการจากหน่วยเหนือ มาเป็นชุมชนหรือชาวบ้านผู้รับผลการพัฒนาเป็นศูนย์กลางดำเนินการ ด้วยความเชื่อในความสามารถของชาวบ้านว่าจะแก้ไขปัญหาของตนเองได้ ถ้าเขารู้และเข้าใจเป้าหมายการพัฒนาตนเองและชุมชน วิธีการเช่นนี้นับว่าสอดคล้องกับกระแสชุมชนนิยม (localization) ที่ให้ความสำคัญและอำนาจแก่ชาวบ้านและชุมชนในการกำหนดชะตาชีวิตของตนเอง (บุญนาค ตีวกุล,

2543) การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (PAR) จึงเป็นรูปแบบของการวิจัยที่ประชาชนผู้เคยเป็นประชากรที่ถูกวิจัยกลับบทบาทเปลี่ยนเป็นผู้ร่วมในการทำวิจัยนั่นเอง โดยการมีส่วนร่วมนี้จะต้องมีตลอดกระบวนการวิจัย (อุทัย คุลยเกษม, 2544) ซึ่งจะขอนำเสนอสาระสำคัญของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (PAR) ตามประเด็นดังต่อไปนี้

1. ความหมายของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (PAR) เป็นวิธีการวิจัยแบบหนึ่งที่ถูกนำมาใช้อย่างแพร่หลายมากขึ้นเรื่อย ๆ ในการปฏิบัติงานด้านการพัฒนาชุมชน โดยเฉพาะการพัฒนาชนบท และได้มีผู้ให้คำนิยามไว้ดังนี้

1.1 กรมการศึกษานอกโรงเรียน (2538 อ้างถึงใน ชอบ เข้มกลัด และ โกวิทช์ พวงงาม, 2547) ได้ให้ความหมายไว้ว่า “การวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (PAR) เป็นการรวมทั้งการวิจัยแบบมีส่วนร่วมและการวิจัยเชิงปฏิบัติการเข้าด้วยกัน กล่าวคือเป็นการวิจัยที่พยายามศึกษาชุมชนโดยเน้นการวิเคราะห์ปัญหา ศึกษาแนวทางในการแก้ไขปัญหา ปฏิบัติตามแผนและติดตามประเมินผล ทั้งนี้ในการดำเนินการทุกขั้นตอน ชาวบ้าน ประชาชน หรือสมาชิกของชุมชนนั้น ๆ จะต้องเข้ามามีส่วนร่วมด้วย”

1.2 กมล สดประเสริฐ (2540) ได้ให้ความหมายไว้ว่า “การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (PAR) คือการวิจัย ค้นคว้า และหาความรู้ ตามหลักการของการวิจัยเชิงวิทยาศาสตร์แบบเดิม ๆ ต่างกันแต่เพียงว่า PAR นั้นมีวัตถุประสงค์มุ่งไปที่การแก้ปัญหาในการพัฒนา และเป็นการวิจัยที่ดำเนินไปด้วยการมีส่วนร่วมของชุมชน ผู้ร่วมงาน รวมทั้งในกระบวนการวิจัยและการ มีหุ้นส่วนใช้ประโยชน์ของการวิจัย”

1.3 พันธุ์ทิพย์ रामสูต (2540) ได้ให้ความหมายไว้ว่า “การวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (PAR) เป็นรูปแบบของการวิจัยที่ประชาชนผู้เคยเป็นประชากรที่ถูกวิจัย กลับบทบาทเปลี่ยนเป็นผู้ร่วมในการทำวิจัยนั่นเอง โดยการมีส่วนร่วมตลอดกระบวนการวิจัย...จนกระทั่งการกระจายความรู้ที่ได้จากการวิจัยไปสู่การลงมือปฏิบัติ”

1.4 อุทัย คุลยเกษม (2544) ได้กล่าวไว้ว่า “การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (PAR) เป็นการทำวิจัยที่เน้นการมีส่วนร่วมอย่างแท้จริงของคนหรือกลุ่มคนที่กำลังถูกวิจัย หรือที่อาศัยอยู่ในพื้นที่ที่จะทำวิจัย โดยเข้ามาร่วมกับทีมวิจัยจากภายนอกในฐานะที่เสมอกัน ในทุกขั้นตอนของกระบวนการทำวิจัย เริ่มตั้งแต่การตั้งโจทย์หรือการตั้งคำถามการวิจัย (research question) การออกแบบการวิจัย การเก็บรวบรวมข้อมูล การวิเคราะห์ข้อมูล ฯลฯ”

1.5 สุรางค์ จันทวานิช (2537) ได้กล่าวไว้ว่า “การวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วม (PAR) หมายถึง วิธีการที่ให้ชาวบ้านเข้ามามีส่วนร่วมวิจัย เป็นการเรียนรู้จากประสบการณ์โดยอาศัยการมีส่วนร่วมอย่างแท้จริงจากทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องกับกิจกรรมการวิจัย นับตั้งแต่การกำหนด

ปัญหาการดำเนินการ การวิเคราะห์ข้อมูล ตลอดจนหาแนวทางในการแก้ไขปัญหาหรือส่งเสริมกิจกรรม”

จากความหมายและนิยามต่าง ๆ ข้างต้น สรุปได้ว่า การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (PAR) หมายความว่า การวิจัยเพื่อการพัฒนาที่รวมการวิจัยอย่างมีส่วนร่วม (Participatory Research) กับการวิจัยเชิงปฏิบัติการ (Action Research) เข้าด้วยกัน และเป็นเครื่องมือในการจัดการกับปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชน โดยคณะนักวิจัย ชุมชน และแกนนำชาวบ้าน มีส่วนร่วมในกระบวนการวิจัยทุกขั้นตอนตั้งแต่การศึกษาชุมชน การวิเคราะห์ปัญหา การหาแนวทางในการแก้ปัญหา ตลอดจนการดำเนินงานและติดตามประเมินผล เพื่อให้ผลการวิจัยนำไปสู่การปฏิบัติได้จริงในการพัฒนา

2. เป้าหมายของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

เป้าหมายของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (PAR) คือการส่งเสริมให้สมาชิกในชุมชนได้เรียนรู้ ได้พัฒนาตนเองโดยการทำวิจัยเพื่อนำไปสู่การพัฒนาชุมชนและสังคมทุกด้าน ซึ่งสามารถจำแนกวัตถุประสงค์ของการวิจัยแบบ PAR ได้ดังนี้ (กองพัฒนาอาสาสมัครและผู้นำท้องถิ่น กลุ่มงานวิจัยและพัฒนา กรมการพัฒนาชุมชน, 2544)

2.1 เพื่อปลูกจิตสำนึกให้คนในชุมชนได้ตระหนักในปัญหาของตนเองและชุมชน และเกิดความตระหนักในบทบาทหน้าที่ความรับผิดชอบของตน มีส่วนร่วมแก้ไขปัญหาของตนเองและชุมชน

2.2 เพื่อดำเนินการวิจัยโดยเน้นการศึกษา การเก็บรวบรวม การวิเคราะห์อย่างเป็นวิทยาศาสตร์ เพื่อช่วยในการตัดสินใจ กำหนดปัญหาและแนวทางในการแก้ไขปัญหา รวมทั้งดำเนินการแก้ไขปัญหาด้วยตนเอง โดยอาจร่วมกับองค์กรและหน่วยงานต่าง ๆ ซึ่งมีหน้าที่รับผิดชอบในเรื่องนั้น ๆ

2.3 เพื่อร่วมกับชุมชนในการดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจ สังคม และการเมือง

2.4 เพื่อส่งเสริมการรวมกลุ่มและการทำงานร่วมกันในการแก้ไขปัญหาและการพัฒนาชุมชน อีกทั้งผลักดันให้กิจกรรมทั้งหมดดำเนินไปได้อย่างต่อเนื่อง

ดังนั้นในการวิจัยแบบ PAR จะต้องเกิดผลสัมฤทธิ์อย่างน้อย 3 ประการ คือ ประชาชนได้รับการเรียนรู้เพิ่มขึ้น ประชาชนมีการกระทำมากขึ้น และประชาชนมีการเผยแพร่พลังความรู้อันมากขึ้น

3. ปรัชญาและแนวคิดของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (PAR) เป็นรูปแบบการวิจัยที่ยกย่องบทบาทของชาวบ้านหรือประชาชนในชุมชนให้เข้ามามีส่วนร่วมอย่างสำคัญในการพัฒนาชุมชนของตนเอง โดยผ่านการเรียนรู้จากการได้ลงมือกระทำวิจัยด้วยตนเองทุกขั้นตอน แล้วนำความรู้ที่ได้รับจากการศึกษาวิจัยและการลงมือกระทำด้วยตนเองนั้น ไปพัฒนาเพื่อปรับปรุงแก้ไข หรือเปลี่ยนแปลงชุมชน

ของตนให้ดีขึ้น การวิจัยแบบ PAR จึงเป็นกระบวนการทางประชาธิปไตยอย่างหนึ่ง ซึ่งมีปรัชญาและแนวคิดที่สำคัญดังนี้ (ชอบ เข้มก๊ัด และโกวิทย์ พวงงาม, 2547)

3.1 ความเชื่อในศักยภาพของมนุษย์ที่นำออกมาใช้ได้หากได้รับการพัฒนา ซึ่งการพัฒนาไม่ได้มาจากการได้รับการศึกษาที่เป็นทางการ หากแต่เป็นการศึกษาที่เกิดจากการเรียนรู้ในการลงมือปฏิบัติการวิจัยร่วมกัน ให้โอกาสในการคิด วางแผน และตัดสินใจ เรียนรู้จากการแลกเปลี่ยนประสบการณ์ของผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้อง เมื่อมนุษย์ได้รับการพัฒนาก็จะเป็นผู้ที่มีศักยภาพและนำความรู้เหล่านั้นออกมาใช้ให้เป็นประโยชน์

3.2 ความเชื่อที่ว่ามนุษย์สามารถช่วยเหลือตนเองได้ (aided self-help) จึงต้องมีการสนับสนุนให้ประชาชนพัฒนาตนเอง โดยเปิดโอกาสให้เข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการปัญหาของตนเอง ช่วยเหลือตนเองมากขึ้น

3.3 การมีส่วนร่วมของประชาชน (people participation) เป็นหลักการสำคัญของการวิจัยแบบ PAR เพราะ PAR จะเกิดขึ้นได้ต้องอาศัยการมีส่วนร่วมจากทุกฝ่าย ทั้งจากชาวบ้าน นักวิจัย และชุมชน หากขาดฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งย่อมไม่ใช่ PAR นอกจากนี้การมีส่วนร่วมมีความสำคัญมากในทุกขั้นตอนของกระบวนการวิจัย ตั้งแต่การศึกษาชุมชน วิเคราะห์ปัญหา วางแผน ปฏิบัติ ติดตามและประเมินผล ตลอดจนการปรับปรุงแก้ไข มีความร่วมมือในลักษณะของ “หุ้นส่วน” (partnership) ที่เน้นการทำงานร่วมกันอย่างเสมอภาคทุกกระบวนการ

3.4 แนวคิดเรื่องเครือข่ายทางสังคม (social network) เป็นแนวคิดเกี่ยวกับการดึงเครือข่ายสำคัญต่าง ๆ ภายในชุมชนให้เข้ามามีส่วนร่วมมือกันทำงานเพื่อการพัฒนาชุมชน การทำวิจัยแบบ PAR จะต้องสร้างเครือข่ายอันประกอบด้วย ชาวบ้าน นักวิจัย และองค์กรภาครัฐและเอกชนที่มาร่วมดำเนินการในทุกขั้นตอนอย่างเป็นทางการอันหนึ่งอันเดียวกัน และมีเป้าหมายเดียวกัน โดยคำนึงถึงความเสมอภาคและเท่าเทียมกันของชาวบ้าน นักวิจัย และนักพัฒนา

3.5 การคำนึงเรื่องความต้องการของประชาชน เนื่องจาก PAR เป็นกระบวนการที่มีความต่อเนื่องตลอดเวลาไม่มีที่สิ้นสุด การวิจัยที่มาจากความต้องการอย่างแท้จริงจะส่งผลให้ประชาชนอยากเข้ามามีส่วนร่วม และเรียนรู้ในการพัฒนาต่อไปอย่างยั่งยืน แต่ถ้าหากเป็นการริเริ่มจากคนนอกชุมชน เมื่อเวลาผ่านไปนาน ๆ ประชาชนอาจจะไม่เกิดความสนใจต่อกิจกรรมนั้นอีกต่อไป

3.6 ความเท่าเทียมกันของคนในสังคม PAR เป็นการส่งเสริมความเท่าเทียมกันในชุมชน โดยให้ชาวบ้านมีบทบาทที่กลายเป็นนักวิจัย ไม่ใช่เป็นผู้ถูกวิจัยเพียงฝ่ายเดียวดังที่ผ่านมา ส่งผลให้ชาวบ้านรู้สึกถึงคุณค่าแห่งความเป็นมนุษย์ในตนเอง ได้ปลดปล่อยทางความคิด ไม่ถูกกดขี่ เป็นคนขายขอบ หรือผู้ด้อยโอกาสอีกต่อไป กลับมีพลังในการพัฒนาตนเองมากขึ้นในทุกกระบวนการ ตั้งแต่ร่วมคิด ร่วมพิจารณาปัญหา ร่วมตัดสินใจวางแผนปฏิบัติร่วมกัน จึงอยู่ในฐานะแบบ “เพื่อน” หรือ “หุ้นส่วน”

จะเห็นได้ว่า ในการดำเนินการวิจัยแบบ PAR ผู้วิจัยจะต้องมีแนวความคิดพื้นฐานว่า ชาวบ้านหรือประชาชนในชุมชนมีศักยภาพและความสามารถในการคิด การทำงานร่วมกันเพื่อชุมชนที่ดีขึ้น การวิจัยแบบนี้จะต้องเริ่มต้นจากปัญหาและความต้องการของชุมชน เพื่อให้กระบวนการวิจัยดำเนินไปอย่างต่อเนื่อง และในกระบวนการวิจัยนั้นจะต้องนำเครือข่ายต่าง ๆ ทั้งชาวบ้าน นักวิจัย นักพัฒนา ตลอดจนองค์กรภาครัฐและเอกชนที่เกี่ยวข้องมาทำงานร่วมกันอย่างมีศักดิ์ศรีทัดเทียมกัน ในฐานะเป็นผู้วิจัย

4. หลักการของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

ดังได้กล่าวไปแล้วว่า การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (PAR) เป็นรูปแบบการวิจัยที่สอดคล้องกับแนวความคิดการพัฒนาในปัจจุบันที่เน้นการพัฒนาที่ยึดประชาชนเป็นศูนย์กลาง และแก้ปัญหาด้วยกระบวนการเรียนรู้ในกลุ่มของประชาชนผู้ซึ่งเคยเป็นผู้ถูกวิจัยให้เปลี่ยนบทบาทมาเป็นผู้ร่วมทำวิจัย และเกิดการเรียนรู้ในทุกกระบวนการวิจัย การวิจัยแบบ PAR จึงมีหลักการสำคัญดังนี้ (Tandor อ้างถึงใน พันธุ์ทิพย์ งามสูตร, 2540)

4.1 ให้ความสำคัญและเคารพต่อภูมิความรู้ของชาวบ้าน โดยยอมรับว่าความรู้พื้นบ้าน ตลอดจนระบบการสร้างความรู้ และกำเนิดความรู้ในวิธีอื่นที่แตกต่างไปจากของนักวิชาการ ยังเป็นสิ่งปฏิบัติและยอมรับกันแพร่หลายในหมู่ชาวบ้าน คนยากจน เพื่อเป็นหนทางแก้ปัญหาในการดำรงชีวิตของเขา

4.2 ปรับปรุงความสามารถและศักยภาพของชาวบ้าน ด้วยการส่งเสริม ยกระดับและพัฒนาความเชื่อมั่นในตัวเองของเขา ให้สามารถวิเคราะห์และสังเคราะห์สถานการณ์ปัญหาของเขาเอง ซึ่งเป็นการนำเอาศักยภาพเหล่านั้นมาใช้ประโยชน์แทนที่จะเมินเฉย ละเลยหรือเหยียดหยามว่าเป็นสิ่งไร้ค่า เช่นเคยปฏิบัติกันมา

4.3 ให้ความรู้ที่เหมาะสมกับชาวบ้านและคนยากจน โดยให้สามารถได้รับความรู้ที่เกิดขึ้นในระบบสังคมของเขา และสามารถที่จะทำความเข้าใจ แปลความหมาย ตลอดจนนำไปใช้ได้เหมาะสม

4.4 สนใจปริทัศน์ของชาวบ้าน โดยการวิจัยปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วมจะช่วยเปิดเผยให้เห็นคำถามที่ตรงกับปัญหาของชาวบ้าน เช่น การถูกกีดกันหรือแปลกแยก (alienated) จากผืนดิน และทรัพยากรธรรมชาติอื่น ๆ การต้องดิ้นรนต่อสู้กับแรงบีบบังคับจากผู้มีอิทธิพล ซึ่งสิ่งเหล่านี้เป็นคำถามที่นักวิจัยรูปแบบเก่าไม่มีใครนึกถึง และไม่เคยเป็นจุดเน้นในการค้นหาความรู้มาก่อน

4.5 ปลดปล่อยความคิด การวิจัยปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วม จะช่วยให้ชาวบ้านและคนยากจนสามารถใช้ความคิด ความเห็นของตนอย่างเสรีในการมองสภาพการณ์ และปัญหาของตนเอง สามารถใช้วิจารณญาณในการวิเคราะห์วิจารณ์ ตรวจสอบสภาพเท็จจริงต่าง ๆ สามารถยื่นหยัดต่อต้านพลังอิทธิพลจากภายนอก หรือจากอำนาจกดขี่ของผู้มีอำนาจ

จากข้างต้นจะเห็นได้ว่า การวิจัยแบบ PAR มีหลักการที่ตระหนักถึงศักดิ์ศรีแห่งความเป็นมนุษย์ คือ เคารพความคิดเห็นของชาวบ้านหรือประชาชนในชุมชน ยกย่องภูมิปัญญาที่มีอยู่ในชุมชน เพราะเป็นความคิดในการแก้ไขปัญหา จัดการปัญหาให้กับชุมชนด้วยความสามารถของชาวบ้านที่เรียนรู้การแก้ปัญหาด้วยตนเอง เนื่องจากชาวบ้านจะเป็นผู้รู้ดีว่าภายในชุมชนมีทรัพยากรใดบ้างที่สามารถนำมาจัดการแก้ไขปัญหาได้อย่างตรงกับสาเหตุ อันจะส่งผลให้ประสบความสำเร็จในการแก้ไขปัญหาของชุมชน

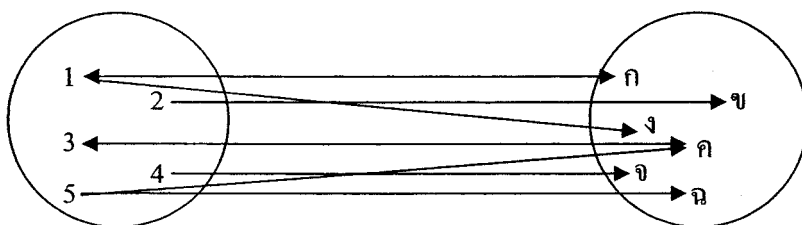
5. วิธีการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

วิธีการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมมีส่วนเพิ่มเติมจากการวิจัยแบบมีส่วนร่วมในส่วนที่เกี่ยวกับการแสวงหาแนวทางแก้ปัญหา คือ ศึกษาชุมชนโดยเน้นถึงปัญหา และศึกษาหาทรัพยากรในท้องถิ่น เพื่อช่วยแก้ปัญหา ดังมีรายละเอียดต่อไปนี้ (อมรา พงศาพิชญ์, 2529)

5.1 เน้นการศึกษาชุมชน โดยการแลกเปลี่ยนความคิดเห็นกับชาวบ้าน การศึกษาปัญหาและความต้องการ เป็นการช่วยกันวิเคราะห์สภาพปัจจุบันว่ามีข้อบกพร่องที่ใดบ้าง เรื่องอะไรบ้าง บางหน่วยงานเชื่อว่า การศึกษาความต้องการจำเป็นพื้นฐาน (จปฐ.) ซึ่งรัฐบาลกำลังให้ทำทุกหมู่บ้านอยู่ในปัจจุบัน เป็นวิธีการศึกษาสภาพชุมชนเพื่อเรียนรู้ปัญหาของชุมชนอยู่แล้ว ถ้าชาวบ้านได้ช่วยกันศึกษาวิเคราะห์กันอย่างจริงจังและไม่ใช่การกรอกข้อมูลโดยผู้ใหญ่บ้านหรือผู้ทรงคุณวุฒิเพียง 1-2 คน ก็คงพอถือได้ว่ามีการศึกษาสภาพชุมชนกันพอสมควร

นอกเหนือจากการศึกษาสภาพชุมชนเพื่อดูถึงปัญหาที่ควรแก้ไขแล้ว ถ้าจะมีการแก้ไขให้ได้ผล ก็ควรจะมีการสำรวจทรัพยากรในชุมชน ซึ่งจะรวมทั้งทรัพยากรธรรมชาติ ทรัพยากรมนุษย์ บริการของหน่วยงานต่าง ๆ ในพื้นที่ ทั้งภาครัฐและเอกชนด้วย

5.2 เน้นการหาแนวทางแก้ไขปัญหา โดยประชาชนมีส่วนร่วมการวิเคราะห์ปัญหาชุมชน และศึกษาว่าทรัพยากรในท้องถิ่นมีอะไรบ้างที่จะนำไปสู่วิธีการแก้ไข เป็นการพยายามประยุกต์ข้อมูล 2 เรื่อง คือ เรื่องปัญหาและเรื่องทรัพยากรท้องถิ่น ดูว่าทำอย่างไรจึงจะนำทรัพยากรในท้องถิ่นมาแก้ปัญหาได้ จะต้องมองดูทุกแง่มุม อาจนำเสนอเป็นภาพได้ดังนี้

ปัญหาในชุมชน

ทรัพยากรในชุมชน

5.3 เน้นการให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการคัดเลือกโครงการเพื่อนำไปปฏิบัติ ถ้ามี ปัญหาหลายเรื่อง และมีแนวทางแก้ไขปัญหาโดยใช้ทรัพยากรในท้องถิ่นได้หลายวิธี จะต้องมีการ พิจารณากันว่า ปัญหาเรื่องใดเร่งด่วนกว่า และวิธีการแก้ไขปัญหานั้นวิธีใดจึงจะเหมาะสมกว่ากัน การพิจารณาเรื่องความเหมาะสมของโครงการในการนำไปปฏิบัติ อาจต้องพิจารณาเชิงเศรษฐศาสตร์ ในแง่ของความคุ้มค่า นอกจากนี้ต้องพิจารณาความเหมาะสมกับพื้นที่ วัฒนธรรมพื้นบ้านเดิม ฯลฯ

5.4 เน้นให้ชาวบ้านมีส่วนร่วมในการดำเนินการแก้ปัญหาและสามารถทำต่อไปได้ หลังจากนักวิจัยออกจากพื้นที่แล้ว วิธีการที่จะทำให้งานเดินต่อไปได้ตลอดไปคือ การหาคนใน หมู่บ้านเป็นแกนนำในการทำงานตั้งแต่ต้น และเพื่อให้แกนนำในหมู่บ้านสามารถทำงานต่อไปได้ ควรมีเครื่องมือหรืออุปกรณ์เพื่อช่วยส่งเสริมในการสื่อสารให้ข้อมูลแก่ชาวบ้านต่อไปในทางปฏิบัติ

ในแง่ของระเบียบวิธีวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม ไม่ยึดติดกับรูปแบบอันเป็น มาตรฐานใด ๆ (Standard Design) การรวบรวมข้อมูลจึงสามารถใช้ได้หลายรูปแบบ (โกวิท กระจ่าง, 2533) ส่วนใหญ่จะใช้วิธีการวิจัยเช่นเดียวกับการวิจัยเชิงคุณภาพ แต่การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมี ส่วนร่วมจะมีขั้นตอนมากกว่าการวิจัยเชิงคุณภาพ เพราะต้องมีการปฏิบัติหรือกิจกรรมเพิ่มเข้ามา ตลอดจนการติดตามและปรับปรุงแก้ไขกิจกรรมนั้น แต่อย่างไรก็ดีกระบวนการในการทำกิจกรรม และการติดตามยังคงใช้วิธีการเชิงคุณภาพเช่นกัน (สุภางค์ จันทวานิช, 2537) การรวบรวมข้อมูล เริ่มตั้งแต่การเข้าสนามและการสร้างความสัมพันธ์ การสังเกต การสัมภาษณ์และการวิเคราะห์ จะ เน้นการมีส่วนร่วมของฝ่ายประชาชน วิธีการนั้นสามารถดำเนินการได้หลายวิธี เช่น การตะล่อม ถาม (Probe) การประชุมกลุ่ม การใช้วิดีโอเทป การประชุมปฏิบัติการ การสัมมนา การสำรวจ การให้คำปรึกษา การทำแผนที่ของชุมชน การสัมภาษณ์แบบเจาะลึก การสนทนากลุ่ม และการ อภิปราย (Wedley อ้างถึงใน โกวิท กระจ่าง, 2533) ส่วนจะเลือกวิธีใดในการให้ได้มาซึ่งข้อมูลที่ ต้องการนั้น ขึ้นอยู่กับการตกลงร่วมกันระหว่างนักวิจัยกับประชาชนในชุมชนนั้น ๆ (PHILDARRA อ้างถึงใน โกวิท กระจ่าง, 2533)

จากข้อมูลที่กล่าวไปข้างต้น สรุปได้ว่า การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมมีวิธีการ นอกเหนือไปจากการวิจัยแบบมีส่วนร่วมตรงที่มุ่งเน้นให้ประชาชนในชุมชนเข้ามาร่วมกันศึกษา วิเคราะห์สภาพปัญหาและความต้องการอันแท้จริงของชุมชน แล้วร่วมกันกำหนดกิจกรรมเพื่อดำเนิน การแก้ปัญหาหรือสนองความต้องการนั้น ๆ ได้โดยอาศัยทรัพยากรทั้งหลายที่มีอยู่ในชุมชน ไม่ว่าจะ เป็นทรัพยากรมนุษย์ หรือทรัพยากรธรรมชาติ อีกทั้งยังมุ่งเน้นให้ประชาชนในชุมชนสามารถ ดำเนินกิจกรรมได้ด้วยตนเองได้แม้ว่านักวิจัยจะออกไปจากพื้นที่แล้วก็ตาม นอกจากนั้นการวิจัย เชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมยังมีวิธีการนอกเหนือไปจากการวิจัยเชิงคุณภาพทั่วไปตรงที่เพิ่มการ ดำเนินโครงการและกิจกรรมต่าง ๆ ร่วมกันของประชาชนในชุมชนเพื่อพัฒนาและแก้ ปัญหาต่าง ๆ ของชุมชน รวมทั้งมีการติดตามประเมินผลโครงการและกิจกรรมนั้น ๆ ร่วมกันอีกด้วย

6. องค์ประกอบของผู้เกี่ยวข้องกับการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

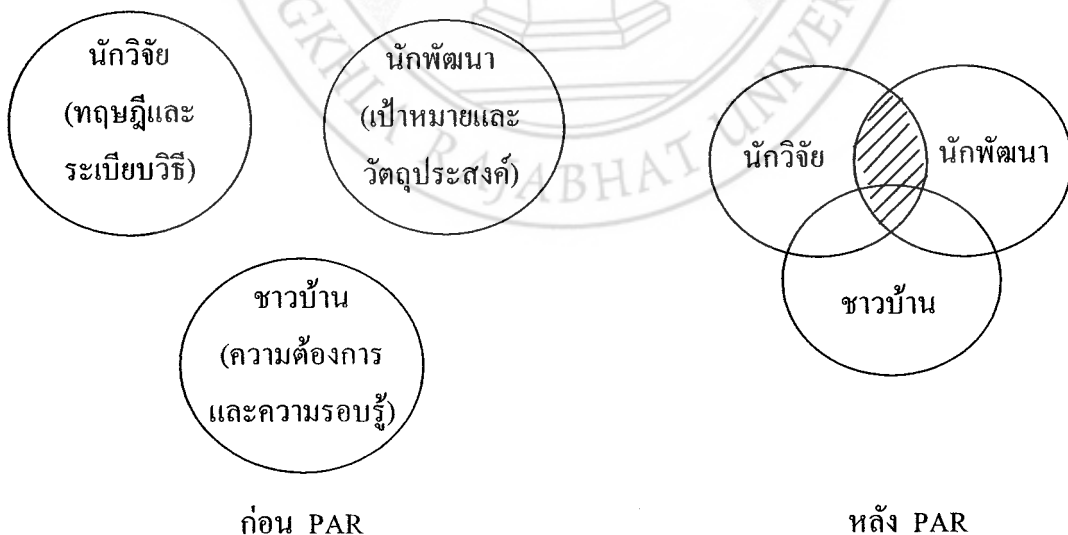
การวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างแบบมีส่วนร่วม (PAR) เป็นกระบวนการที่ต้องอาศัยความร่วมมือจากองค์ประกอบ 3 ฝ่าย ได้แก่ ชาวบ้านหรือประชาชนในชุมชน นักวิจัย และนักพัฒนา ซึ่งทั้ง 3 ฝ่ายจะต้องมีบทบาทหัดเทียมกันและมีโลกทัศน์ร่วม คือมีความเข้าใจร่วมกันในเรื่องของการพัฒนา อันเป็นรากฐานที่สำคัญยิ่งสำหรับความสำเร็จในการพัฒนาชุมชน (สุริยา วีรวงศ์, 2536) ทั้งนี้แต่ละฝ่ายมีบทบาทสำคัญที่สัมพันธ์กันในกระบวนการวิจัยดังนี้ (ชอบ เข้มกล้าและโกวิท พวงงาม, 2547)

6.1 ชาวบ้าน ซึ่งเป็นตัวแทนของชุมชน เป็นผู้ที่มีรู้และเข้าใจความต้องการหรือสาเหตุของปัญหาภายในชุมชนอย่างแท้จริง อีกทั้งยังเป็นผู้ที่รู้ถึงทรัพยากรที่มีอยู่ในชุมชน ทั้งทรัพยากรธรรมชาติและทรัพยากรมนุษย์ที่เป็นแหล่งรวมของภูมิปัญญาชาวบ้าน และเป็นต้นทุนทางสังคม (social capital) ภายในชุมชนซึ่งสามารถนำออกมาพัฒนาให้เกิดประโยชน์กับชุมชนได้

6.2 นักวิจัย ซึ่งเป็นตัวแทนของนักวิชาการที่สนใจการพัฒนา เป็นผู้ที่มีนำความรู้และระเบียบวิธีวิจัยมาพัฒนาชุมชน สร้างชุมชนให้เกิดการเรียนรู้ แต่มิใช่ผู้สั่งให้ผู้ถูกวิจัยปฏิบัติตามเพียงอย่างเดียวดังอดีต

6.3 นักพัฒนา ซึ่งเป็นตัวแทนของรัฐบาล หรือองค์กรพัฒนาเอกชน เช่น เจ้าหน้าที่จากอำเภอ ตำรวจ แพทย์ พยาบาล ฯลฯ นักพัฒนานี้จะเป็นองค์ประกอบที่สำคัญ เพราะนอกจากจะเป็นผู้ใกล้ชิดกับชุมชนแล้ว ยังเป็นทั้งเครือข่ายและผู้ประสานงานเครือข่ายที่สำคัญในการสนับสนุนให้การดำเนินงานต่าง ๆ เป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพ ที่สำคัญอีกประการหนึ่งก็คือ เป็นผู้รู้เข้าใจถึงจุดอ่อน จุดแข็งของชุมชน สามารถช่วยให้จุดแข็งของชุมชนออกมาใช้ให้เกิดประโยชน์ได้เต็มที่

จากที่กล่าวไปสามารถสรุปความสัมพันธ์กันขององค์ประกอบทั้ง 3 ฝ่ายก่อนและหลังการวิจัยแบบ PAR ได้ดังภาพประกอบที่ 3

ภาพประกอบที่ 3 แสดงความสัมพันธ์กันขององค์ประกอบ 3 ฝ่ายก่อนและหลังการวิจัยแบบ PAR
ที่มา : สุริยา วีรวงศ์, 2536

7. ขั้นตอนการดำเนินการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (PAR) มีขั้นตอนในการดำเนินการวิจัยที่แตกต่างจากการวิจัยแบบดั้งเดิมที่เราคุ้นเคย เพราะการวิจัยแบบ PAR มิได้ให้ความสำคัญกับนักวิจัยในฐานะผู้แสดงบทบาทนำในการริเริ่มทำการวิจัย และเป็นผู้มีอำนาจรับผิดชอบกระบวนการทำวิจัยทั้งหมด แต่มุ่งเน้นการแก้ปัญหาของชุมชนจากโครงการและกิจกรรมที่เกิดจากการมีส่วนร่วมของชาวบ้าน นักวิจัย และนักพัฒนา โดยเน้นการมีส่วนร่วมของชุมชนกับนักวิจัยเป็นหลัก ซึ่งขั้นตอนในการดำเนินการวิจัยแบบ PAR แบ่งออกได้เป็น 5 ขั้นตอนใหญ่ ๆ ดังนี้ (ชอบ เข้มกลัด และโกวิทย์ พวงงาม, 2547)

7.1 ระยะก่อนทำวิจัย (pre – research phase) หรือขั้นตอนการเตรียมชุมชน มีขั้นตอนย่อยดังต่อไปนี้

7.1.1 การสร้างสัมพันธภาพ เป็นการสร้างสัมพันธภาพในระยะเริ่มต้นกับชาวบ้านและผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับชุมชนด้วยการพูดคุยอย่างไม่เป็นทางการ อาจอยู่ในลักษณะของการแวะทักทายตามบ้าน แนะนำตนเอง หรือการเข้าช่วยเหลือกิจกรรม ประเพณีต่าง ๆ ที่ชุมชนจัดขึ้น ทั้งนี้เพื่อให้ชาวบ้านเกิดการยอมรับ และไว้วางใจในตัวผู้วิจัย ทำให้การดำเนินการขั้นต่อไป มีประสิทธิภาพมากขึ้น

7.1.2 การสำรวจและศึกษาชุมชน เป็นการสำรวจและศึกษาข้อมูลเบื้องต้นของชุมชน นับตั้งแต่ลักษณะทางกายภาพ แหล่งทรัพยากรของชุมชน ข้อมูลด้านประชากร สังคม เศรษฐกิจ และวัฒนธรรม อาจใช้แหล่งข้อมูลจากหน่วยงานราชการ เช่น ข้อมูล กชช.2ค ข้อมูล จปฐ. และจากองค์กรพัฒนาเอกชนที่เกี่ยวข้อง รวมทั้งจากผู้นำหรือบุคคลสำคัญในชุมชน เพื่อเป็นประโยชน์ในการคัดเลือกชุมชนในขั้นต่อไป

7.1.3 การคัดเลือกชุมชน การคัดเลือกชุมชนในการวิจัยแบบ PAR มักให้ความสำคัญกับประชาชนในชุมชนที่ด้อยโอกาสทางสังคม (disadvantage community) หรือด้อยโอกาสกว่าชุมชนอื่น เพื่อเป้าหมายในการยกระดับคุณภาพชีวิตให้สูงขึ้น

7.1.4 การเข้าสู่ชุมชน เมื่อคัดเลือกชุมชนได้แล้ว นักวิจัยจะต้องเข้าสู่ชุมชน และเริ่มดำเนินการสร้างสัมพันธภาพกับชาวบ้านด้วยการแนะนำตนเอง ซึ่งแจ้งวัตถุประสงค์ของโครงการในรูปแบบไม่เป็นทางการ เช่น การพูดคุย การจัดประชุมกึ่งทางการ รวมทั้งการประชาสัมพันธ์โครงการให้ชุมชนได้รับรู้ นอกจากนี้ นักวิจัยควรพบปะกับกลุ่มองค์กร เช่น นายอำเภอ พัฒนาการ กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน เป็นต้น เพื่อปรึกษาและแลกเปลี่ยนความคิดเห็น ประสพการณ์ระหว่างกัน รวมทั้งการพบปะกับผู้นำชุมชน เพื่อชี้แจงวัตถุประสงค์ และกระบวนการทำวิจัยแบบ PAR อย่างเป็นทางการมากขึ้น

7.1.5 การเตรียมคน การเตรียมเครือข่าย เป็นกระบวนการในขั้นสุดท้ายของการเตรียมชุมชนก่อนที่จะเข้าสู่ขั้นระยะการทำวิจัย ขั้นนี้จะต้องเตรียมคนและเตรียมเครือข่ายให้เกิดความพร้อมในการลงมือดำเนินการ

1) การเตรียมคน ได้แก่ ชาวบ้าน นักวิจัย และนักพัฒนา

ก. การเตรียมชาวบ้าน ควรเตรียมชาวบ้านให้มีความรู้ ความเข้าใจเกี่ยวกับ PAR เพื่อสะท้อนให้เห็นถึงการมีส่วนร่วมและการแก้ปัญหาของกระบวนการ PAR แล้วจึงต้องเตรียมชาวบ้านให้เข้าร่วมเป็นกลุ่มหรือทีมในการวิจัย เพื่อจะได้รู้สึกว่าคุณทุกคนในชุมชนเป็นทรัพยากรที่สำคัญในการพัฒนาชุมชน และมองเห็นคุณค่า ศักดิ์ศรีของตนเองมากขึ้น

ข. การเตรียมนักวิจัย นักวิจัยจะต้องเตรียมตนเองให้มีความรู้ที่เกี่ยวข้องกับหลักการพัฒนาแบบเหมาะสมและยั่งยืน และเรียนรู้หลักในการสร้างสัมพันธภาพเพื่อเข้าถึงจิตใจของชาวบ้านหรือกลุ่มเป้าหมาย อีกทั้งจะต้องเข้าใจบทบาทและหน้าที่ของตนในการกระตุ้นให้ชาวบ้านเกิดแนวคิดในการพัฒนาตนเองและชุมชน ตลอดจนคอยสนับสนุนกิจกรรมต่าง ๆ

ค. การเตรียมนักพัฒนา อันได้แก่ ผู้นำชุมชน สมาชิกคนสำคัญของชุมชน และหน่วยงานที่ให้การสนับสนุน ที่ต้องมีความรอบรู้เกี่ยวกับชุมชน และวัฒนธรรม รวมทั้งปัญหาในการพัฒนาชุมชนเป็นอย่างดี เพราะเป็นเสมือนผู้ประสานงาน ทำหน้าที่เป็นผู้สร้างและฝึกกำลังในชุมชนให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน เป็นผู้ขอความช่วยเหลือจากหน่วยงานภายนอกมาสนับสนุนหรือช่วยเหลือในกระบวนการ PAR เช่น การช่วยฝึกอบรม การสนับสนุนด้านวัสดุอุปกรณ์ หรือทุน เป็นต้น และเป็นผู้ขออนุญาตให้กระบวนการบางอย่างเกิดขึ้นในชุมชน

2) การเตรียมเครือข่าย นักวิจัยจะต้องเตรียมการประสานงานกับเครือข่ายต่าง ๆ ทั้งภายในและภายนอกชุมชน เพื่อให้กระบวนการของ PAR ดำเนินไปอย่างที่ต้องการ เครือข่ายในชุมชน เช่น ชาวบ้าน เจ้าหน้าที่ในชุมชน หรืออาสาสมัคร ส่วนเครือข่ายภายนอกชุมชน เช่น องค์กรทั้งภาครัฐและเอกชนที่ต้องการเข้ามาให้ความร่วมมือในการแก้ปัญหาต่าง ๆ ของชุมชน และจัดหาทรัพยากรที่ชุมชนต้องการในการแก้ปัญหา

การเตรียมเครือข่ายนี้ เป็นการเตรียมเครือข่ายให้ได้เรียนรู้และตระหนักถึงสภาพปัญหาที่ต้องร่วมกันหาทางแก้ไข โดยอาศัยการมีส่วนร่วมจากทุกฝ่าย และเตรียมให้เข้าใจถึงหลักการ กระบวนการของ PAR เพื่อที่จะดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ อย่างเข้าใจและรู้หน้าที่ของตนเองในการร่วมกันแก้ปัญหา พร้อมทั้งเตรียมที่จะให้การสนับสนุนทั้งด้านความคิด กิจกรรม และเงินทุน

ขั้นตอนการเตรียมคนและเครือข่าย เป็นขั้นตอนที่สำคัญมาก ถ้าผู้วิจัยไม่สามารถบูรณาการตนเองให้เข้ากับชุมชนได้ ก็ยากที่จะก้าวไปสู่ขั้นต่อไปซึ่งจะต้องอาศัยการมีส่วนร่วม และความร่วมมือของชุมชนเป็นสำคัญ

7.2 ระยะของการทำวิจัย (research phase) ประกอบด้วยขั้นตอนย่อยดังนี้

7.2.1 การศึกษาชุมชน เป็นขั้นตอนที่ถือว่าการคัดเลือกชุมชน เพราะเป็นขั้นตอนของการศึกษาวิเคราะห์ชุมชนควบคู่ไปกับการให้ความรู้แก่ชุมชน โดยจะต้องศึกษาถึงปัญหาและความต้องการของชุมชน พร้อมกับประเมินศักยภาพ ชีวความสามารถ ภูมิปัญญาท้องถิ่น และทรัพยากร

ที่มีอยู่ในชุมชน และที่พอจะหามาได้จากภายนอกชุมชน ทั้งนี้จะเน้นกระบวนการเรียนรู้ด้วยการฝึกปฏิบัติ การอภิปรายปัญหา และการแลกเปลี่ยนความคิดเห็น ซึ่งสามารถนำเทคนิค PAR มาระดมความคิดเห็นทั้งระดับบุคคลและกลุ่ม อันจะนำไปสู่การกำหนดแผนเพื่อจัดทำโครงการต่อไป

7.2.2 การวิเคราะห์ปัญหาของชุมชน ขั้นตอนนี้อาจควบคู่ไปกับการศึกษาชุมชนได้ เนื่องจากเมื่อชาวบ้าน นักวิจัย และนักพัฒนาได้มารวมตัวกันเพื่อร่วมแสดงความคิดเห็นต่อความสามารถ ศักยภาพ และทรัพยากรที่มีอยู่ในชุมชน แล้วก็สามารถดำเนินการวิเคราะห์ปัญหาของชุมชนที่ต้องเร่งหาทางแก้ไขต่อไปได้เลย ทั้งนี้ นักวิจัยและนักพัฒนาจะต้องพยายามกระตุ้นให้ชาวบ้านแสดงความคิดเห็นออกมา เนื่องจากเป็นผู้ที่รู้ถึงสถานการณ์ของปัญหามากที่สุด และต้องสนับสนุนให้ชาวบ้านจัดเรียงลำดับความสำคัญของปัญหาว่า ปัญหาใดเป็นปัญหาเร่งด่วน และเป็นที่สนใจร่วมกันระหว่างชาวบ้าน นักวิจัย และนักพัฒนา

7.2.3 การพิจารณาความเหมาะสมและความเป็นไปได้ของโครงการ ชาวบ้านและนักวิจัยจำเป็นต้องพิจารณาร่วมกันว่าปัญหาใดเร่งด่วน และจะแก้ไขด้วยวิธีใดจึงจะเหมาะสม ในการพิจารณาความเหมาะสมของโครงการนั้นจะต้องคำนึงถึงความคุ้มค่า ความเหมาะสมกับพื้นที่ ความสอดคล้องกับขนบธรรมเนียมประเพณีของชุมชน และการจัดลำดับความสำคัญของปัญหา

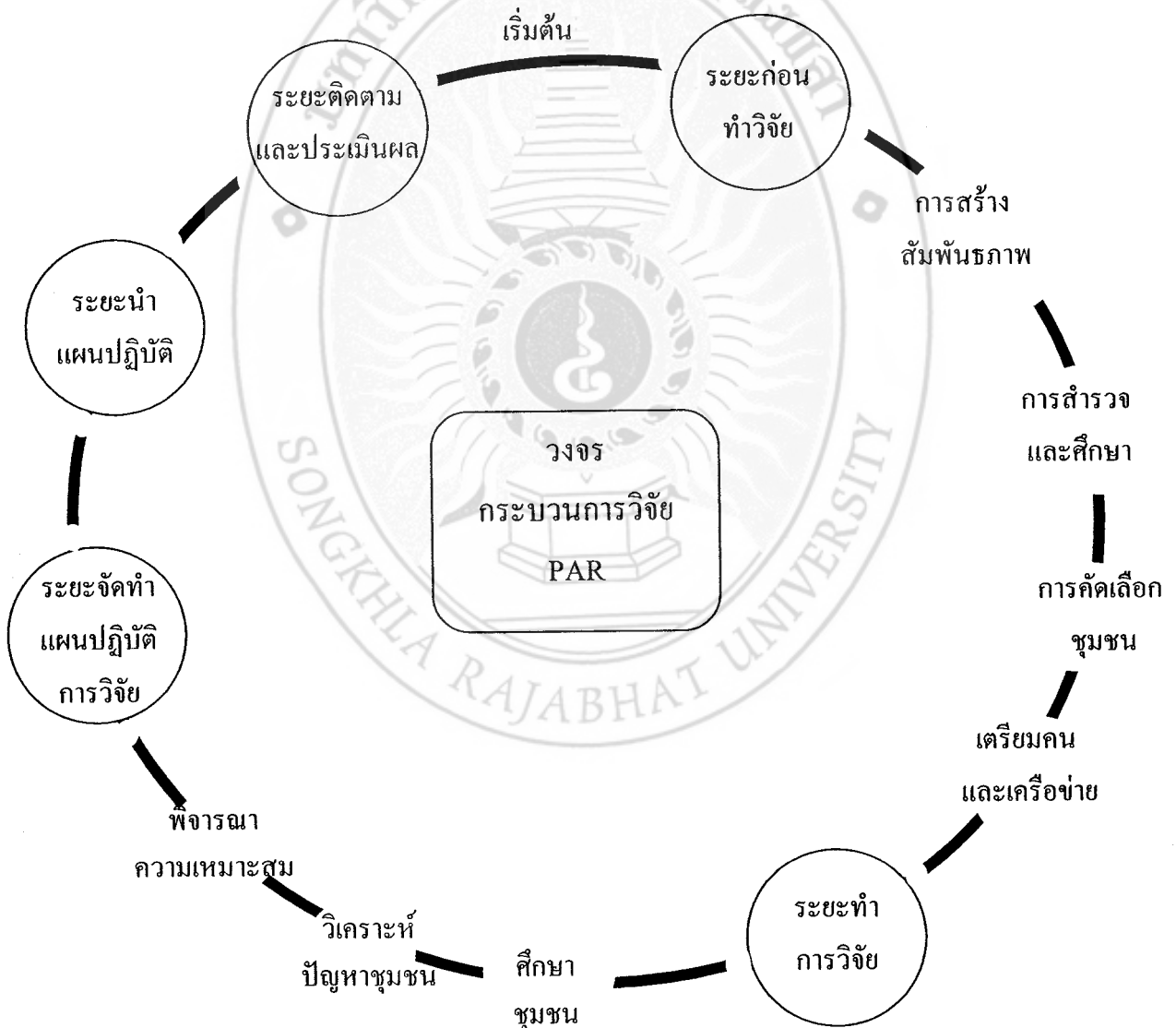
7.3 ระยะเวลาจัดทำแผน (planning phase) เป็นกระบวนการตัดสินใจร่วมกัน เพื่อคัดเลือกโครงการและกิจกรรมที่จะต้องดำเนินการ โดยประชาชนในชุมชนจะต้องเข้ามามีส่วนร่วมด้วยในทุกขั้นตอนของโครงการซึ่งต้องมีการกำหนดวัตถุประสงค์ของโครงการ ระบุกิจกรรม / ขั้นตอนการดำเนินงานต่าง ๆ ให้ชัดเจน กำหนดหน้าที่ความรับผิดชอบของสมาชิกแต่ละคนในการดำเนินกิจกรรม ซึ่งนอกจากนักวิจัยจะต้องทำหน้าที่กระตุ้นให้ชาวบ้านเข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการอย่างเต็มที่แล้ว อาจต้องทำหน้าที่สนับสนุนต่าง ๆ เช่น แนะนำช่องทางในการหาแหล่งทรัพยากรหรือแหล่งที่ให้การสนับสนุนจากภายนอก เพื่อนำมาใช้ในการดำเนินงาน อย่างไรก็ตามขั้นตอนนี้ควรให้ชาวบ้านจัดแกนนำเป็นกลุ่มทำงานหรือองค์กรคณะกรรมการ เพื่อรองรับการทำโครงการวิจัยหรือกิจกรรมการพัฒนา

ในขั้นตอนของการจัดทำแผนนี้ ความร่วมมือหรือการมีส่วนร่วมถือว่าเป็นสิ่งสำคัญ เพราะหากกิจกรรมที่เกิดขึ้นมาจากนักวิจัยหรือนักพัฒนา ซึ่งเป็นบุคคลภายนอกชุมชน เมื่อออกจากชุมชนไปแล้วชาวบ้านจะเกิดความรู้สึกว่าไม่ใช่กิจกรรมของตนเอง และไม่ตั้งใจดำเนินกิจกรรมต่อไป ส่งผลให้การดำเนินงานพัฒนาที่ผ่านมาไม่ประสบผลสำเร็จ

7.4 ระยะการนำแผนไปปฏิบัติ (Implementation phase) ในการปฏิบัติตามแผนที่กำหนดไว้ ควรจะต้องมีแกนนำหรือกลุ่มในชุมชนเป็นกลุ่มทำงาน ซึ่งเป็นกลุ่มที่สมาชิกในชุมชนให้การยอมรับ กลุ่มทำงานหรือกลุ่มแกนนำนี้อาจเป็นกลุ่มหรือองค์กรที่มีอยู่แล้วในชุมชน และมีความเหมาะสม สอดคล้องกับวัตถุประสงค์หรือลักษณะของงาน หากยังไม่มีกลุ่มหรือองค์กรที่เหมาะสม ก็จำเป็นต้องจัดตั้งกลุ่มขึ้นมาใหม่โดยคำนึงถึงความสอดคล้องกับลักษณะของกิจกรรมที่ตั้งไว้ สิ่งสำคัญก็คือ ต้องกระจายหน้าที่ความรับผิดชอบต่าง ๆ ระหว่างสมาชิกของกลุ่มให้ตรงกับศักยภาพและความสามารถของบุคคล

7.5 ระยะเวลาติดตามและประเมินผลการปฏิบัติงาน (monitoring and evaluation phase) เป็นขั้นตอนที่จำเป็นและขาดมิได้ ซึ่งการติดตามผลหมายถึงการตรวจสอบของชาวบ้านหรือองค์กรของชาวบ้านว่า งานหรือกิจกรรมที่ได้เริ่มทำไปนั้นสามารถดำเนินไปได้อย่างต่อเนื่องและเหมาะสมหรือไม่ เป็นไปตามแผนงานที่กำหนดไว้หรือไม่ เป็นไปตามวัตถุประสงค์ที่กำหนดไว้มากน้อยเพียงใด มีอะไรบ้างที่จะต้องแก้ไข และมีปัญหาอุปสรรคอย่างไรหรือไม่ เพื่อที่จะได้มีการแก้ไขหรือปรับเปลี่ยนวิธีการให้เหมาะสมได้ทันการ และในขณะเดียวกันก็อาจจะพบข้อดีที่สามารถนำไปปฏิบัติสืบเนื่องในโครงการเดิม หรือนำไปปฏิบัติในโครงการใหม่ ในการติดตามและประเมินผลงาน อาจใช้แบบฟอร์มที่สร้างขึ้นมาเพื่อตรวจสอบงานอย่างเป็นระบบ หรือใช้วิธีการจัดกลุ่มอภิปรายก็ได้

ขั้นตอนการดำเนินการวิจัยแบบ PAR ที่กล่าวไปแล้ว อาจสรุปให้เห็นได้ในรูปของวงจรกระบวนการวิจัยแบบ PAR ดังภาพประกอบที่ 4

ภาพประกอบที่ 4 วงจรกระบวนการวิจัยแบบ Par
ที่มา : ชอบ เข้มกลัด และ โกวิทย์ พวงงาม, 2547

สรุปการวิจัยเชิงปฏิบัติการ (PAR) เป็นเทคนิคที่เน้นการมีส่วนร่วมของชุมชนในการศึกษาหาสาเหตุปัญหาของชุมชน เพื่อร่วมกันวิเคราะห์ วางแผน ดำเนินการแก้ไขปัญหาชุมชนให้เบาบางลง ซึ่งมีวิธีการและขั้นตอนที่เป็นประโยชน์ต่อการทำงานร่วมกันของชุมชนและนักวิจัย ถือได้ว่าเป็นเทคนิคที่เหมาะสมต่อการพัฒนาชุมชนยุคปัจจุบันที่ต้องการการมีส่วนร่วมจากทุกฝ่าย

ความรู้ ความเข้าใจเกี่ยวกับชนบทไทย

ตามที่ทราบกันทั่วไปแล้วว่าประมาณร้อยละ 70 ของประชากรไทยอาศัยอยู่ในชนบท ประกอบด้วยอาชีพหลักคือการเกษตรกรรม ชาวชนบทจึงเป็นประชากรส่วนใหญ่ของประเทศไทย พร้อมกันนี้หมู่บ้านและชุมชนชนบทที่กระจายอยู่ทั่วประเทศก็เป็นรากฐานความมั่นคงของชาติ ทว่านับตั้งแต่อดีตเป็นต้นมา ชาวชนบทต้องเผชิญกับปัญหาต่าง ๆ ที่บีบบังคับให้ต้องมีชีวิตอยู่อย่างแร้นแค้น ประสบกับความยากจนแบบไม่มีที่สิ้นสุด แม้ทุกรัฐบาลจะได้ใช้ความพยายามอย่างยั้งยวดในการพัฒนาชนบท โดยยึดถือการขจัดปัญหาความยากจนในชนบท มุ่งสร้างคุณภาพชีวิตให้ชาวชนบทเป็นนโยบายหลักของการพัฒนาประเทศ แต่ผลการดำเนินงานพัฒนาชนบทของไทยก็ไม่สามารถบรรลุเป้าประสงค์ที่วางไว้ได้ดังปรากฏให้เห็นว่า ชาวชนบทส่วนใหญ่โดยเฉพาะชาวไร่ ชาวนายังประสบกับความยากจน ภาวะหนี้สิน และปัญหาทุกข์ยากต่าง ๆ ที่กระทบต่อคุณภาพชีวิตของตนเอง ครอบครัว และชุมชน อันเป็นเหตุอันทอนความมั่นคงของประเทศทั้งในด้านสังคม เศรษฐกิจ และการเมือง ตามมาจนถึงทุกวันนี้

ความพยายามต่อไปในการพัฒนาชนบทของทั้งภาครัฐและเอกชนหรือใครก็ตามที่เกี่ยวข้องจะไม่บรรลุผลสำเร็จตามเป้าหมายที่วางไว้เช่นที่เคยเป็นมา หากความพยายามนั้นปราศจากความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับปัญหาของชนบทไทยในปัจจุบัน ตลอดจนสาเหตุแห่งปัญหาในการพัฒนาชนบทที่ผ่านมา ซึ่งจะกล่าวถึงต่อไปนี้

1. ปัญหาของชนบทไทยในปัจจุบัน

เมื่อย้อนกลับไปพิจารณาผลการพัฒนาประเทศของภาครัฐและเอกชนที่ได้ดำเนินการไปเป็นเวลาเกือบสี่ทศวรรษภายใต้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 1 เป็นต้นมา คือประมาณช่วงเวลา พ.ศ.2504 – 2538 ก็พบว่ารายได้ประชาชาติเพิ่มขึ้นโดยเฉลี่ยมากกว่าร้อยละ 7.5 และรายได้เฉลี่ยของประชากรเพิ่มขึ้นในช่วงเวลาเดียวกันจากปีละ 2,100 บาท มาเป็น 68,000 บาท หรือเพิ่มขึ้นประมาณ 32 เท่า อันเป็นข้อมูลที่น่าจะแสดงถึงความเจริญก้าวหน้าทางเศรษฐกิจ และความสำเร็จในการพัฒนาในด้านต่าง ๆ ของประเทศ แต่สภาพการณ์กลับปรากฏว่า สิ่งที่เกิดขึ้นพร้อมกับการพัฒนาประเทศอย่างต่อเนื่องยาวนานกว่าเกือบสี่ทศวรรษนั้น คือวิกฤตอันเป็นปัญหาของชนบทในด้านต่าง ๆ ซึ่งบุญนาค ตีวกุล (2543) ได้กล่าวถึงไว้ได้แก่

1.1 **ปัญหาด้านความยากจน** ปัญหาความยากจนและปัญหาความไม่เท่าเทียมในการกระจายรายได้ได้ปรากฏอย่างชัดเจน ตั้งแต่สิ้นสุดแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 2 (พ.ศ. 2510 – 2514) โดยพบว่าคนในชนบทจำนวนมากอยู่ในสภาพที่ยากจน แม้รัฐบาลแต่ละสมัย จะได้มีความพยายามแก้ไขปัญหานี้มาเป็นลำดับ แต่ความเหลื่อมล้ำของรายได้ระหว่างกลุ่มครัวเรือนระดับต่าง ๆ ยังมีมาก หากถือเอารายได้ในรูปเงินสดที่ต่ำกว่า 50,000 บาท / คน / ปี เป็นเส้นแบ่งความยากจนแล้ว พบว่าครัวเรือนเกษตรกรทั่วประเทศที่มีรายได้ต่ำกว่า 5,000 บาท มีจำนวนถึงร้อยละ 43

1.2 **ปัญหาด้านการสูญเสียทรัพยากรธรรมชาติ** จากการพัฒนาประเทศที่ผ่านมา ทำให้ทรัพยากรจำนวนมากที่มีอยู่ในชุมชนชนบทถูกนำมาใช้ในการผลิตเพื่อการส่งออกอย่างเร่งรีบ ป่าไม้ ผืนดิน แหล่งน้ำ ซึ่งเป็นแหล่งอาหารและปัจจัยสำคัญในการดำรงชีพของชนบทถูกนำมาใช้ในการเกษตรแผนใหม่และการอุตสาหกรรมที่ไม่คำนึงถึงหลักการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ ทำให้ป่าไม้ถูกทำลายปีละนับล้านไร่ ดินเสื่อม ดินเค็มขยายตัวนับร้อยล้านไร่ แหล่งน้ำธรรมชาติเน่าเสีย และเหือดแห้ง สภาพความสูญเสียทรัพยากรธรรมชาติและ ความเสื่อมโทรมของสภาพแวดล้อมต่าง ๆ เหล่านี้รุนแรงจนยากจะแก้ไข ทำให้ชาวชนบทประสบความขาดแคลนอย่างเรื้อรัง

1.3 **ปัญหาด้านกำลังคนในชนบท** ผู้คนที่เหลืออยู่ในหมู่บ้านส่วนใหญ่เป็นคนแก่หรือเด็กเล็ก เนื่องจากหนุ่มสาวที่มีความสามารถในการศึกษา ได้เดินทางออกจากหมู่บ้านเข้าสู่ระบบการศึกษาในเมืองเป็นกลุ่มแรก คนเหล่านี้เกือบทั้งหมดไม่หวนกลับมาทำมาหากินในหมู่บ้านเดิมของตนอีกต่อไป เพราะกิจกรรมการศึกษาไทยมุ่งให้ผู้เรียนมีความรู้ ทักษะ และความคาดหวังเข้าสู่โลกของงานในเมืองเป็นหลัก เนื้อหาวิชาที่สอนเกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตในชนบทน้อยมาก ส่วนคนหนุ่มสาวที่ไม่มีโอกาสเข้ารับการศึกษาระดับสูง ต่างก็เดินทางออกจากหมู่บ้านเข้าไปเป็นแรงงานในภาคอุตสาหกรรมและบริการในเมืองหรือต่างประเทศ เป็นเหตุให้ชนบทขาดแคลนผู้คนที่มีความรู้สติปัญญา และความรู้เข้ามาพัฒนา แก้ไขปัญหาของชุมชนได้

1.4 **ปัญหาด้านความผูกพันของผู้คนในชนบท** เกิดจากสภาพครอบครัวที่แตกแยก เพราะลักษณะการประกอบอาชีพที่เปลี่ยนแปลงไป ทำให้ความผูกพันภายในครอบครัวลดลง ในขณะเดียวกันความสัมพันธ์ของผู้คนในสังคมก็ลดน้อยลงด้วย เพราะโครงสร้างการสื่อสารที่เปลี่ยนไป ทำให้การติดต่อพูดจาเป็นไปอย่างผิวเผิน ความผูกพันเอาใจใส่ เอื้ออาทร ช่วยเหลือซึ่งกันและกันของผู้คนในหมู่บ้านถดถอยลง ความรู้สึกเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของชุมชนสูญหายไป สิ่งก็ตามมาก็คือปัญหาขาดความสามัคคี ปัญหาลังคมต่าง ๆ เพราะชุมชนขาดความเข้มแข็งในการดูแลตนเอง

1.5 **ปัญหาด้านการขาดความสามารถและอำนาจในการตัดสินใจ** เนื่องจากในท่ามกลางกระแสโลกาภิวัตน์ที่มีข่าวสารข้อมูลจำนวนมากแพร่กระจายอย่างรวดเร็ว แต่ผู้คนในชนบทซึ่งส่วนใหญ่มีการศึกษาน้อย และยากจน อำนาจในการต่อรองต่ำ จึงเป็นเรื่องง่ายที่จะถูกชักจูงโดย

กลไกตลาดให้ซื้อในสิ่งที่ไม่จำเป็นต่อชีวิต แล้วในที่สุดคนส่วนใหญ่เหล่านี้ก็กลายเป็นผู้มีหนี้สิน ล้นพ้นตัว

นอกจากนี้แล้วเมื่อหันมาพิจารณาการดำเนินงานพัฒนาชนบทที่ผ่านมา จะพบว่ารัฐเป็นผู้ชี้แนะและกำกับกิจกรรมการพัฒนาโดยตลอด ทำให้ชาวชนบทสูญเสียความเป็นตัวของตัวเอง สูญเสียศักยภาพที่เคยดูแลตนเอง ไม่ว่าจะเป็นเรื่องยารักษาโรค การศึกษา การประกอบอาชีพ การอบรมสั่งสอนและสืบทอดวัฒนธรรม ตลอดจนการแก้ปัญหาของชุมชน

ปัจจัยต่าง ๆ ดังกล่าว เป็นกระบวนการที่ดำเนินไปอย่างยาวนาน และเป็นสาเหตุสำคัญ ทำให้ชุมชนชนบทอ่อนแอลง กลายเป็นวิกฤตของชาติ เพราะเป็นปัญหาที่เกิดขึ้นกับชุมชนที่มีผู้คนกว่าร้อยละ 60 ของประชากรชาติอาศัยอยู่ การที่จะแก้ไขวิกฤตให้สำเร็จลุล่วงไปได้ ก็คือต้องรีบเร่งเสริมสร้างความเข้มแข็งให้แก่ชุมชน เพื่อให้สามารถพลิกฟื้นขึ้นมาพึ่งพาและพัฒนาตนเองได้อย่างยั่งยืน ซึ่งต่อมาแนวคิดเรื่องการสร้างความเข้มแข็งให้แก่ชุมชนก็ปรากฏอยู่ในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 8 อันมีสาระสำคัญว่า ให้รัฐลดบทบาทการพัฒนาลง และให้ชุมชนมีอิสระในการเลือกวิถีพัฒนาของตนเองด้วยตนเองมากขึ้น โดยใช้ยุทธศาสตร์เศรษฐกิจชุมชนพึ่งตนเองที่เน้นเศรษฐกิจพอเพียงตามแนวพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่อยู่เป็นทางเลือกใหม่

2. สาเหตุแห่งปัญหาในการพัฒนาชนบท

ดังเป็นที่ประจักษ์ชัดแล้วว่า การดำเนินงานพัฒนาชนบทไทยที่ผ่านมาตลอดระยะเวลาอันยาวนานภายใต้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับต่าง ๆ นั้น ถึงแม้รัฐบาลทุกชุดจะให้ความสำคัญจนถึงเป็นนโยบายหลักในการพัฒนาประเทศ โดยทุ่มเททรัพยากรและงบประมาณจำนวนมากมหาศาลเพื่อพัฒนาชนบทให้หลุดพ้นจากปัญหาความยากจน ความขัดสนเรื้อรัง และความด้อยโอกาสต่าง ๆ ที่มีผลต่อคุณภาพชีวิตของชาวชนบท แต่การดำเนินงานก็ไม่บรรลุผลสำเร็จตามเป้าหมายที่วางไว้ มีหน้าซ้ำกลับทำให้ชุมชนชนบทมากมายตกอยู่ในภาวะอ่อนแอยากจนลง ไม่สามารถพึ่งตนเองได้ และเผชิญกับปัญหาที่ซับซ้อนมากยิ่งขึ้น

จากการวิเคราะห์หาค้นหาสิ่งที่เป็นสาเหตุแห่งปัญหาที่ฉุดรั้งการดำเนินงานพัฒนาชนบทมิให้ประสบความสำเร็จของบรรดานักวิชาการและนักพัฒนาทั้งหลายก็ได้พบสาเหตุใหญ่ ๆ หลายประการ ได้แก่

ประการแรก การพัฒนาชนบทที่ผ่านมา รัฐมุ่งเตรียมหรือปรับเปลี่ยนสภาพชีวิตและความคิดของชาวชนบทให้สอดคล้องกับแนวทางพัฒนาเศรษฐกิจสังคมโดยรวมของประเทศ ซึ่งติดขัดอยู่กับระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมเสรีตามอย่างสังคมตะวันตกเป็นสำคัญ โดยไม่คำนึงถึงสภาพเงื่อนไขทางวัฒนธรรม สิ่งแวดล้อม ทรัพยากรธรรมชาติ ศักยภาพ และความพร้อมของชุมชนชนบท (ชาติชาย ณ เชียงใหม่, 2543) ดังนั้น นอกจากจะไม่สามารถแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นกับชาวชนบทได้ตรงตามความเป็นจริงแล้ว ยังทำให้ชุมชนชนบทมากมายตกอยู่ในความอ่อนแอด้วย

สภาพการณ์ที่ปรากฏอยู่ในหลาย ๆ ด้าน ไม่ว่าจะเป็นความยากจนของคนในชุมชน การสูญเสียและเสื่อมสภาพของสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ การสูญเสียกำลังคนวัยแรงงานให้กับภาคเมือง การเสื่อมคลายลงของความผูกพัน เอื้ออาทร ร่วมมือร่วมใจระหว่างกัน การขาดความสามารถและอำนาจในการตัดสินใจเลือกสิ่งที่กลไกตลาดเสนอเข้าไปในชุมชน ตลอดจนการขาดศักยภาพในการตัดสินใจด้วยตนเอง เพราะถูกรอบงำโดยกลไกของรัฐ ประกอบกับในปี พ.ศ. 2540 – 2541 ประเทศไทยได้เผชิญกับปัญหาวิกฤตทางเศรษฐกิจอย่างรุนแรง ก็ยิ่งทำให้ปัญหาเศรษฐกิจ สังคมต่าง ๆ ตามมาซ้ำเติมชนบทที่ยากจนอ่อนแออยู่แล้ว ให้เลวร้ายยิ่งขึ้น (บุญนาค ติวกุล, 2543)

ประการที่สอง การพัฒนาชนบทที่ผ่านมาส่วนใหญ่มุ่งเน้นการสร้างสิ่งที่เป็นวัตถุ ดังจะเห็นได้จากกิจกรรมของภาครัฐที่มีออกมาในลักษณะของการสร้างสาธารณูปโภค เช่น ถนนหนทาง การขยายไฟฟ้า ประปา และการติดต่อสื่อสาร การสร้างบ่อน้ำสระน้ำ เป็นต้น ครั้นการพัฒนาวัตถุได้บรรลุไปถึงจุดหนึ่ง จึงได้พบว่าความเจริญด้านวัตถุเพียงอย่างเดียว ไม่ได้ช่วยให้ชาวชนบทมีชีวิตความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น บางครั้งกลับทำให้ยากจนลงอีก เพราะรูปแบบการใช้ชีวิตอย่างฟุ่มเฟือยจากในเมืองแผ่กระจายเข้าสู่ชนบทอย่างรวดเร็ว ดังนั้นการสร้าง ความเจริญด้านวัตถุจึงไม่ใช่วิธีการแก้ปัญหาให้แก่ชนบทอย่างแท้จริง (กาญจนา ตั้งชลทิพย์, 2532)

ประการที่สาม การพัฒนาชนบทที่ผ่านมา มีหน่วยงานหลาย ๆ หน่วยงานที่มีหน้าที่บริหารงานพัฒนาชนบทได้เข้าไปดำเนินงานแบบยัดเยียดนโยบาย เป้าหมาย เทคนิควิทยาการในการปฏิบัติแตกต่างกันไป ที่สำคัญก็คือ เป็นการทำงานลักษณะแยกส่วน ไม่เป็นองค์รวม แบบ “ตัวใครตัวมัน” ขาดการประสานงานและสนับสนุนซึ่งกันและกัน (ชาติชาย ณ เชียงใหม่, 2543) ทำให้เกิดความขัดแย้งระหว่างหน่วยงานที่ทำงานอยู่ในเรื่องเดียวกัน และทำให้ประชาชนในพื้นที่ชนบทนั้น ๆ เกิดความสับสนเพราะความซ้ำซ้อนในการดำเนินงานของหน่วยงานต่าง ๆ นอกจากนั้นแล้วยังทำให้สิ้นเปลืองทรัพยากรของรัฐ แต่ขาดพลังในการพัฒนาชนบทให้เป็นไปในทิศทางเดียวกัน และไม่สามารถสนองความต้องการอันแท้จริงของประชาชนในชุมชนชนบทแต่ละพื้นที่ได้

ประการสุดท้าย การพัฒนาชนบทที่ผ่านมาเป็นการมองปัญหาของชนบทว่าเกิดจากชาวชนบทขาดความรู้ ขาดปัจจัยพื้นฐาน ขาดเงินทุนและเทคโนโลยีการผลิตเป็นหลัก ซึ่งจำเป็นต้องขึ้นอยู่กับการลงทุนและการส่งเสริมของรัฐเป็นหลัก (ชาติชาย ณ เชียงใหม่, 2543) การดำเนินงานและบริหารงานพัฒนาชนบทจึงกำหนดให้ภาครัฐ โดยเฉพาะส่วนกลางทำหน้าที่ชี้นำคอยควบคุมการพัฒนา ไม่เปิดโอกาสให้ประชาชนได้เข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการพัฒนาชุมชนของตนเอง คอยเป็น “ผู้รับ” หรือ “ผู้ตาม” เท่านั้น เป็นเหตุให้ชาวชนบทสูญเสียศักยภาพที่จะฟื้นฟูชีวิตความสามารถในการพึ่งและพัฒนาตนเอง รวมทั้งสูญเสียโอกาสที่จะพัฒนาการเรียนรู้ สติปัญญา และความสามารถในการแก้ไขปัญหา หรือตัดสินใจกำหนดวิถีชีวิตของตนเองและชุมชน เมื่อใดที่มีหน่วยงานหรือองค์กรยื่นมือเข้าไปช่วยเหลือ การดำเนินงานในกิจกรรมก็จะ เป็นไปด้วยดี แต่เมื่อใดที่หน่วยงานหรือองค์กรนั้นถอนตัวออกไป กิจกรรมก็ไม่สามารถดำเนินงานต่อไปได้ (กาญจนา

ตั้งชลทิพย์, 2532) แล้วยังเกิดข้อขัดแย้งระหว่างสองฝ่ายให้เห็นอยู่เป็นประจำ โดยฝ่ายราชการกล่าวหาว่า ชาวบ้านไม่ให้ความสนใจและขาดความร่วมมือในงานพัฒนา ส่วนฝ่ายชาวบ้านก็ได้กลับว่า ฝ่ายราชการนำโครงการที่ไม่สอดคล้องกับปัญหาและความต้องการมาให้ (มงคล ด้านธานีทร์, 2541 อ้างถึงใน บุญนาค ตีวกุล, 2543)

จากสาเหตุต่าง ๆ ที่ก่อให้เกิดปัญหาในการพัฒนาชนบทที่ผ่านมาดังกล่าวข้างต้น ประเด็นที่ได้รับความสนใจมากที่สุด ก็คือ สาเหตุจากการขาดการมีส่วนร่วมอย่างจริงจังของประชาชนในการพัฒนา เนื่องจากการดำเนินงานพัฒนาชุมชนตลอดระยะเวลายาวนานนั้น รัฐมักแสดงบทบาทเป็นผู้ชี้นำและกำกับการพัฒนาชุมชนเป็นสำคัญ โดยไม่คำนึงถึงการดึงเอาประชาชนในชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการพัฒนา ซึ่งนอกจากจะทำให้ชนบทสูญเสียความเป็นตัวของตัวเองสูญเสียศักยภาพที่เคยดูแลตนเอง ไม่ว่าจะเป็นเรื่องยารักษาโรค การศึกษา การประกอบอาชีพ การอบรมสั่งสอนและสืบทอดวัฒนธรรม ตลอดจนการแก้ปัญหาของชุมชนแล้ว ยังทำให้ประชาชนในชุมชนขาดโอกาสในการตัดสินใจเลือกวิถีทางการพัฒนาชุมชนของตนตามความต้องการและสภาพปัญหาอันแท้จริง จนมองไม่เห็นประโยชน์ที่จะได้รับจากการดำเนินกิจกรรมพัฒนาชนบทที่รัฐจัดขึ้น อีกทั้งยังขาดการตื่นตัวที่จะพัฒนาหรือแก้ไขปัญหาของชุมชนด้วยพลังและศักยภาพของชุมชนเอง คอยเป็น “ผู้รับ” หรือ “ผู้ตาม” เพียงอย่างเดียว เมื่อใดก็ตามที่หน่วยงานพัฒนาที่เข้ามาในชุมชนถอนตัวออกไป ก็หมดปัญหาที่จะดำเนินการพัฒนาชุมชนของตนเองต่อไปได้

ดังนั้น กลยุทธ์และแนวทางการพัฒนาชุมชนแนวใหม่ในปัจจุบันจึงหันมาให้ความสำคัญอย่างยิ่งต่อการเข้ามามีส่วนร่วมของประชาชนในพื้นที่ตลอดกระบวนการพัฒนา ไม่ว่าจะเป็นการมีส่วนร่วมวิเคราะห์ปัญหาของชุมชน การเลือกโครงการหรือกิจกรรมตามต้องการ การดำเนินการ การติดตามผล จนถึงขั้นประเมินผล

ข้อมูลพื้นฐานระดับหมู่บ้านในงานพัฒนาชนบท

ข้อมูลสำคัญประเภทหนึ่งที่ต้องนำมาใช้สำหรับการวางแผนพัฒนาชนบท คือข้อมูลพื้นฐานระดับหมู่บ้าน หรือเรียกสั้น ๆ อย่างเป็นที่รู้จักกันดีในนักพัฒนาชุมชนทั้งหลายว่า “ข้อมูล กชช. 2ค” ข้อมูลนี้แสดงให้เห็นสภาพทั่วไปและปัญหาของหมู่บ้านชนบทไทยด้านต่าง ๆ ได้แก่ โครงสร้างพื้นฐาน เศรษฐกิจ สุขภาพอนามัย ความรู้และการศึกษา ความเข้มแข็งของชุมชน และทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ซึ่งการจัดเก็บข้อมูลจะกระทำกันทุกหมู่บ้านในชนบทเป็นประจำทุก 2 ปี ภายใต้ความรับผิดชอบการบริหารการจัดเก็บโดยคณะกรรมการอำนวยการงานพัฒนาคุณภาพชีวิตของประชากร (พชช.) และมีกรมการพัฒนาชุมชน กระทรวงมหาดไทย เป็นฝ่ายเลขานุการ ทำหน้าที่ประสานการดำเนินการ จัดเก็บ บันทึก ประมวลผล และวิเคราะห์ข้อมูล ส่วนผู้ให้ข้อมูลจะประกอบด้วยคณะกรรมการหมู่บ้าน / ชุมชน / ผู้นำชุมชน และสมาชิกองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นของหมู่บ้าน / ชุมชน หรือผู้ที่มีความรอบรู้สภาพทั่วไปในหมู่บ้าน / ชุมชนเป็นอย่างดี

รวมทั้งหมดยุคประมาณ 7 – 10 คน (คณะกรรมการอำนวยการงานพัฒนาคุณภาพชีวิตของประชากร, 2550)

สาระสำคัญที่ควรรู้เกี่ยวกับข้อมูลพื้นฐานระดับหมู่บ้าน (กชช.2ค) มีดังนี้ (คณะกรรมการอำนวยการงานพัฒนาคุณภาพชีวิตของประชากร, 2550)

1. หลักการของข้อมูลพื้นฐานระดับหมู่บ้าน / ชุมชน (กชช. 2ค) มีประเด็นสำคัญ คือ

1.1 ข้อมูล กชช. 2ค เป็นข้อมูลพื้นฐานระดับหมู่บ้าน / ชุมชนที่ทำให้สามารถรู้สภาพปัญหาของหมู่บ้าน ซึ่งจะนำไปสู่การวางแผนแก้ไขปัญหาของหมู่บ้าน ตำบล ของหน่วยงานราชการที่เกี่ยวข้อง หรือกลุ่ม / องค์กรประชาชน เพื่อให้ประชาชนได้มีชีวิตความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น

1.2 ข้อมูล กชช. 2ค เป็นข้อมูลที่ต้องดำเนินการจัดเก็บทุกสองปี ตามมติคณะรัฐมนตรีเมื่อวันที่ 22 กันยายน 2520 โดยการจัดเก็บข้อมูลจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง และการสัมภาษณ์จากผู้นำท้องถิ่นในแต่ละหมู่บ้าน เพื่อนำข้อมูลที่ได้ไปใช้ในการวางแผนพัฒนาตำบล แผนพัฒนาอำเภอ และแผนพัฒนาจังหวัด

2. วัตถุประสงค์ของข้อมูลพื้นฐานระดับหมู่บ้าน / ชุมชน (กชช. 2ค) การจัดเก็บข้อมูล กชช. 2ค ดำเนินการเพื่อ

2.1 ใช้ข้อมูล กชช. 2ค เป็นเครื่องมือในการสำรวจสภาพความเป็นอยู่ของประชาชนในแต่ละหมู่บ้านทั่วประเทศ สำหรับการวางแผน การกำหนดนโยบาย และเป็นข้อมูลการประเมินผลการพัฒนาโดยรวม

2.2 ให้นำหน่วยงานที่เกี่ยวข้องได้ใช้ประโยชน์จากข้อมูล กชช. 2ค ในการวางแผนการติดตามและประเมินผลการพัฒนาชนบท

2.3 ใช้ระดับการพัฒนาของหมู่บ้าน / ชุมชน จากข้อมูล กชช. 2ค กำหนดพื้นที่เป้าหมายในการพัฒนาของแต่ละจังหวัด อำเภอ และตำบล

3. ประโยชน์ของข้อมูลพื้นฐานระดับหมู่บ้าน / ชุมชน (กชช. 2ค) ข้อมูล กชช. 2ค มีประโยชน์กับหลาย ๆ ฝ่ายดังนี้

3.1 ประชาชนในแต่ละหมู่บ้าน / ชุมชนทั่วประเทศสามารถทราบถึงสภาพชีวิต สภาพความเป็นอยู่ และสภาพปัญหาของหมู่บ้าน / ชุมชนของตนเองว่าเป็นอย่างไร

3.2 ภาคราชการ หรือภาครัฐและหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง สามารถใช้ประโยชน์จากข้อมูล กชช. 2ค ในการวางแผนการติดตามและประเมินผลการพัฒนาชนบท การจัดระดับการพัฒนาของหมู่บ้าน การจัดทำแผนพัฒนาในด้านต่าง ๆ ตลอดจนการกำหนดพื้นที่เป้าหมายในการพัฒนาของหน่วยงานแต่ละระดับทั้งส่วนกลาง จังหวัด อำเภอ และตำบล

3.3 ภาคเอกชน สามารถนำข้อมูลจาก กชช. 2ค มาใช้ในการตัดสินใจและวางแผน ในการบริหารจัดการเพื่อลงทุนทางธุรกิจ

4. ตัวชี้วัดข้อมูลพื้นฐานระดับหมู่บ้าน / ชุมชน (กชช. 2ค) เครื่องชี้วัดข้อมูลพื้นฐานระดับหมู่บ้าน / ชุมชน (กชช. 2ค) ที่นำมาใช้ในการจัดเก็บข้อมูลในช่วงแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 10 (ปี 2550 – 2554) มี 6 ด้าน 31 ตัวชี้วัด ได้แก่

4.1 ด้านโครงสร้างพื้นฐาน มี 7 ตัวชี้วัด คือ 1) ถนน 2) น้ำกิน 3) น้ำใช้ 4) น้ำเพื่อการเกษตร 5) ไฟฟ้า 6) การมีที่ดินทำกิน และ 7) การติดต่อสื่อสาร

4.2 ด้านการประกอบอาชีพและการมีงานทำ มี 7 ตัวชี้วัด คือ 1) การมีงานทำ 2) การทำงานในสถานประกอบการ 3) ผลผลิตจากการทำนา 4) ผลผลิตจากการทำไร่ 5) ผลผลิตจากการทำเกษตรอื่น ๆ 6) การประกอบอุตสาหกรรมในครัวเรือน และ 7) การได้รับประโยชน์จากการมีสถานที่ท่องเที่ยว

4.3 ด้านสุขภาพและอนามัย มี 4 ตัวชี้วัด คือ 1) ความปลอดภัยในการทำงาน 2) การป้องกันโรคติดต่อ 3) การกีฬา และ 4) การปลอดยาเสพติด

4.4 ด้านความรู้และการศึกษา มี 3 ตัวชี้วัด คือ 1) ระดับการศึกษาของประชาชน 2) อัตราการเรียนต่อประชาชน และ 3) การได้รับการศึกษา

4.5 ด้านความเข้มแข็งของชุมชน มี 5 ตัวชี้วัด คือ 1) การเรียนรู้โดยชุมชน 2) การได้รับความคุ้มครองทางสังคม 3) การมีส่วนร่วมของชุมชน 4) การรวมกลุ่มของประชาชน และ 5) การเข้าถึงแหล่งเงินทุนของชุมชน

4.6 ด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม มี 5 ตัวชี้วัด คือ 1) คุณภาพของดิน 2) คุณภาพของน้ำ 3) การปลูกป่าหรือไม้ยืนต้น 4) การใช้ประโยชน์ที่ดิน และ 5) การจัดสภาพสิ่งแวดล้อม

5. ระดับคะแนนของตัวชี้วัดข้อมูลพื้นฐานระดับหมู่บ้าน / ชุมชน (กชช. 2ค) เมื่อนำข้อมูล กชช. 2ค ซึ่งมี 6 ด้าน 31 ตัวชี้วัด มาวิเคราะห์และเปรียบเทียบกับเกณฑ์ชี้วัดแล้ว จะทำให้ทราบว่าในแต่ละตัวชี้วัดอยู่ในระดับคะแนนใด ซึ่งมีทั้งหมด 3 ระดับดังนี้

- ถ้าได้ 1 คะแนน หมายถึง ตัวชี้วัดนั้นมีปัญหามาก (ต่ำกว่าเกณฑ์)
- ถ้าได้ 2 คะแนน หมายถึง ตัวชี้วัดนั้นมีปัญหาปานกลาง (อยู่ในเกณฑ์)
- ถ้าได้ 3 คะแนน หมายถึง ตัวชี้วัดนั้นมีปัญหาน้อย / ไม่มีปัญหา (สูงกว่าเกณฑ์)

6. การจัดระดับการพัฒนาของหมู่บ้าน จากคะแนนที่ได้จะนำไปสู่การจัดระดับการพัฒนาของหมู่บ้านว่า เป็นหมู่บ้านระดับใด ทั้งนี้โดยใช้ตัวชี้วัดที่ได้ 1 คะแนน เป็นหลักในการพิจารณาดังนี้

- ถ้าได้ 1 คะแนน จำนวน 11 – 31 ตัวชี้วัด จัดเป็นหมู่บ้านเร่งรัดพัฒนาอันดับ 1 (ล้ำหลัง)
- ถ้าได้ 1 คะแนน จำนวน 6 – 10 ตัวชี้วัด จัดเป็นหมู่บ้านเร่งรัดพัฒนาอันดับ 2 (ปานกลาง)

- ถ้าได้ 1 คะแนน จำนวน 0-5 ตัวชี้วัด จัดเป็นหมู่บ้านเร่งรัดพัฒนาอันดับ 3 (ก้าวหน้า)

การเรียงลำดับหมู่บ้านที่ควรได้รับการพิจารณาแก้ไขปัญหาให้ยัดหมู่บ้านเร่งรัดพัฒนาอันดับ 1 (ล่าช้า) เป็นเป้าหมายอันดับแรก หมู่บ้านเร่งรัดพัฒนาอันดับ 2 และอันดับ 3 เป็นเป้าหมายถัดไปตามลำดับ

ในกรณีที่หมู่บ้านเร่งรัดพัฒนาอันดับ 1 หลายหมู่บ้านให้จัดหมู่บ้านที่มีตัวชี้วัดที่ได้คะแนน 1 มากกว่าหมู่บ้านอื่น ๆ อยู่ในลำดับแรกๆ ที่ควรได้รับการพิจารณาแก้ไขปัญหาก่อน แต่ถ้ายังมีจำนวนตัวชี้วัดที่ได้คะแนน 1 เท่ากันอีก ให้พิจารณาหมู่บ้านที่มีจำนวนประชากรมากกว่าอยู่ในลำดับแรกๆ ที่ควรได้รับการพิจารณาแก้ไขปัญหาก่อน

7. จำนวนหมู่บ้านชนบทไทยตามระดับการพัฒนา

จากการสำรวจข้อมูลพื้นฐานระดับหมู่บ้าน (กชช. 2ค) ปี 2550 ตามตัวชี้วัด 6 ด้าน 31 ตัวชี้วัด ในปี 2550 พบว่า

7.1 ในภาพรวม ในเขตชนบททั่วประเทศ 75 จังหวัด 875 อำเภอ 6,772 ตำบล 69,763 หมู่บ้าน จำนวนราษฎร 30,352,830 คน จำนวนครัวเรือน 7,926,620 ครัวเรือน มีจำนวนหมู่บ้านที่จำแนกตามระดับการพัฒนา คือ

- 1) หมู่บ้านเร่งรัดพัฒนาอันดับหนึ่ง จำนวน 94 หมู่บ้าน
- 2) หมู่บ้านเร่งรัดพัฒนาอันดับสอง จำนวน 6,926 หมู่บ้าน
- 3) หมู่บ้านเร่งรัดพัฒนาอันดับสาม จำนวน 62,743 หมู่บ้าน

7.2 ในภาคใต้ ในเขตชนบทภาคใต้ 14 จังหวัด 150 อำเภอ 1,024 ตำบล 8,311 หมู่บ้าน จำนวนครัวเรือน 1,169,262 ครัวเรือน ราษฎร 4,469,306 คน มีจำนวนหมู่บ้านที่จำแนกตามระดับการพัฒนา คือ

- 1) หมู่บ้านเร่งรัดพัฒนาอันดับหนึ่ง จำนวน 2 หมู่บ้าน
- 2) หมู่บ้านเร่งรัดพัฒนาอันดับสอง จำนวน 599 หมู่บ้าน
- 3) หมู่บ้านเร่งรัดพัฒนาอันดับสาม จำนวน 7,750 หมู่บ้าน

7.3 ในจังหวัดสงขลา ในเขตชนบทสงขลา 16 อำเภอ 117 ตำบล 956 หมู่บ้าน จำนวนครัวเรือน 143,418 ครัวเรือน ราษฎร 570,343 คน มีจำนวนหมู่บ้านที่จำแนกตามระดับการพัฒนา คือ

- 1) หมู่บ้านเร่งรัดพัฒนาอันดับหนึ่ง จำนวน 1 หมู่บ้าน
- 2) หมู่บ้านเร่งรัดพัฒนาอันดับสอง จำนวน 33 หมู่บ้าน
- 3) หมู่บ้านเร่งรัดพัฒนาอันดับสาม จำนวน 922 หมู่บ้าน

7.4 ในบริเวณพื้นที่ลุ่มทะเลสาบสงขลา จังหวัดสงขลา จังหวัดสงขลา มีอำเภอทั้งสิ้น 16 อำเภอ และมี 12 อำเภอที่อยู่ในพื้นที่ลุ่มทะเลสาบสงขลา ได้แก่ อำเภอเมืองสงขลา สทิงพระ ระโนด กระแสสินธุ์ รัตภูมิ สะเดา หาดใหญ่ นาหม่อม ควนเนียง บางกล่ำ สิงหนคร และคลองหอยโข่ง

จากข้อมูลของศูนย์ข้อมูลเพื่อการพัฒนาชนบท กรมการพัฒนาชุมชน กระทรวงมหาดไทย ณ วันที่ 12 มิถุนายน 2550 ระบุว่า มีเพียง 5 อำเภอ ใน 12 อำเภอดังกล่าวข้างต้นที่มีหมู่บ้านเร่งรัดพัฒนาอันดับ 2 โดยไม่มีหมู่บ้านเร่งรัดพัฒนาอันดับ 1 เลย ทั้งนี้ในจังหวัดสงขลา มีหมู่บ้านเร่งรัดพัฒนาอันดับ 1 เพียง 1 หมู่บ้าน คือ บ้านยาเระ หมู่ 7 ตำบลสะบ้าย้อย อำเภอสะบ้าย้อย ซึ่งอยู่นอกพื้นที่การทำวิจัย หมู่บ้านเร่งรัดพัฒนาอันดับ 2 ใน 5 อำเภอของจังหวัดสงขลาที่อยู่ในพื้นที่ลุ่มทะเลสาบสงขลา ได้แก่

- 1) อำเภอเมืองสงขลา มี 1 หมู่บ้าน คือ
บ้านโคกไร่ หมู่ 8 ตำบลพะวง
- 2) อำเภอระโนด มี 4 หมู่บ้าน คือ
 - (1) บ้านท่าบอน หมู่ 3 ตำบลท่าบอน
 - (2) บ้านขาว หมู่ 3 ตำบลบ้านขาว (ติดต่อทะเลสาบ)
 - (3) บ้านระโนด หมู่ 4 ตำบลระโนด
 - (4) บ้านวัดสน หมู่ 3 ตำบลวัดสน
- 3) อำเภอกวนเนียง มี 3 หมู่บ้าน คือ
 - (1) บ้ายอ่าวทึง หมู่ 4 ตำบลรัตภูมิ (ติดต่อทะเลสาบ)
 - (2) บ้านกรอบ หมู่ 5 ตำบลรัตภูมิ
 - (3) บ้านหัวปราบ หมู่ 5 ตำบลหัวลิถ
- 4) อำเภอบางกล่ำ มี 1 หมู่บ้าน คือ
บ้านท่าหาด หมู่ 2 ตำบลบ้านหาร
- 5) อำเภอสิงหนคร มี 1 หมู่บ้าน คือ
บ้านประตู่เขียน หมู่ 5 ตำบลม่วงงาม

จากที่กล่าวไปแล้ว สรุปได้ว่า ข้อมูลพื้นฐานระดับหมู่บ้านหรือ กชช. 2ก ที่ถูกจัดเก็บนั้น เป็นข้อมูลสำคัญที่แสดงให้เห็นถึงสถานการณ์การพัฒนาหมู่บ้านชนบทไทยทั่วประเทศ ทั้งด้านโครงสร้างพื้นฐาน เศรษฐกิจ สุขภาพอนามัย ความรู้และการศึกษา ความเข้มแข็งของชุมชน ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม นอกจากนี้ยังมีประโยชน์อย่างมากต่อการแก้ไขปัญหา การกำหนดทิศทางการพัฒนาชนบทของไทยได้อย่างตรงเป้าหมาย ตรงกับสภาพปัญหา และความต้องการที่แท้จริงของประชาชน อันจะส่งผลต่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตของประชาชนให้ดีขึ้น

ผลงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

จากความพยายามของคณะผู้วิจัยในการศึกษาสำรวจผลงานวิจัยอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องโดยตรงหรือคล้ายคลึงกับงานวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมเพื่อเสริมสร้างความสามารถของหมู่บ้านเร่งรัดพัฒนาบริเวณพื้นที่ลุ่มทะเลสาบสงขลาในการพัฒนาคุณภาพชีวิตขึ้นนี้จากสถาบัน องค์กรที่มีการรวบรวมงานวิจัยทั้งหลาย ปรากฏว่าไม่มีผู้ใดทำการวิจัยไว้เลย แต่มีงานวิจัยบางชิ้นที่ศึกษาถึงการมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนางานหรือแก้ปัญหาต่าง ๆ ในชุมชน โดยใช้รูปแบบการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม ซึ่งพอจะเกี่ยวข้องและนำมาอ้างอิงได้ดังนี้

1. สุนทร ทองคง (2531) ได้ศึกษาผลการพัฒนางานสาธารณสุขมูลฐาน โดยใช้รูปแบบการวิเคราะห์การแก้ปัญหาโดยชุมชน กรณีศึกษาวิจัยและพัฒนาโครงการนครสวรรค์ พบว่าผลการพัฒนาการพึ่งตนเองของประชาชนสู่เป้าหมายการพัฒนาคุณภาพชีวิต สูงกว่าก่อนดำเนินงานวิจัย เนื่องจากประชาชนผู้เข้าร่วมโครงการ ได้มีการผสมผสานทักษะวิชาการกับภูมิปัญญาท้องถิ่น โดยกระบวนการเรียนรู้ร่วมกัน ทำให้ประชาชนเกิดความตระหนักในการดูแลสุขภาพตนเอง
2. วันทนา บุศยวงศ์ (2535) ได้ทำการศึกษาวิจัยเรื่อง การพัฒนารูปแบบการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมเพื่อใช้ในโครงการส่งเสริมคุณภาพชีวิตเพื่อชาวชนบท และมีการทดลองใช้เพื่อปรับปรุงรูปแบบ พบว่ารูปแบบที่ได้สามารถระดมการมีส่วนร่วมของประชาชนให้มาร่วมในกระบวนการพัฒนาได้ และเป็นการสอนให้ประชาชนเรียนรู้วิธีการศึกษาชุมชนด้วยตนเอง และเรียนรู้ที่จะคิดเอง ทำเอง แก้ปัญหาเอง รวมทั้งช่วยลดปัญหาการปิดบังข้อมูล ทำให้ได้ข้อมูลตามความต้องการของหน่วยงาน
3. ศูนย์ฝึกอบรมและพัฒนากาสาธารณสุขมูลฐานภาคเหนือ จังหวัดนครสวรรค์ (2536) ได้ใช้การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมในการแก้ปัญหาสาธารณสุขมูลฐานชุมชน ในอำเภอโกรกพระ จังหวัดนครสวรรค์ ผลการวิจัยพบว่าชาวบ้านและเจ้าหน้าที่สาธารณสุขได้เรียนรู้ทักษะกระบวนการตัดสินใจแก้ปัญหา ทักษะการสื่อสาร และการทำงานเป็นกลุ่ม และชาวบ้านได้ช่วยเหลือกันในการพัฒนาหมู่บ้านอย่างเป็นรูปธรรม
4. บุญชอบ เกษโกวิท (2538) ได้ประยุกต์ใช้การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมในการปรับเปลี่ยนพฤติกรรมมารดาในการให้อาหารเสริมกับทารก ที่บ้านบ่อตานะ หมู่ที่ 5 อำเภอมวกเหล็ก จังหวัดสระบุรี ผลการดำเนินโครงการพบว่า มารดามีการปรับเปลี่ยนพฤติกรรมในการเลี้ยงลูกด้วยนมแม่และการให้อาหารเสริมถูกต้องตามลักษณะที่กำหนดโดยกระบวนการกลุ่ม
5. นิมิตร แสงเกตู (2541) ได้ทำการศึกษาเรื่องการทดลองใช้รูปแบบการมีส่วนร่วมเชิงประยุกต์ต่อการพัฒนางานสุขภาพิบาล กรณีศึกษาอำเภอเทพา จังหวัดสงขลา โดยนำเอากระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมมาผสมผสานกับกระบวนการ AIC มาเป็นรูปแบบในการพัฒนางานสุขภาพิบาลตั้งแต่กระบวนการริเริ่ม วางแผน ดำเนินงาน และประเมินผล พบว่าหมู่บ้านที่ใช้

รูปแบบเชิงประยุกต์ดังกล่าวโดยการเรียนรู้ร่วมกันของประชาชน มีผลการทดลองสูงกว่าก่อนการทดลองทุกกิจกรรม และสูงกว่าหมู่บ้านที่ใช้รูปแบบทั่วไปในการพัฒนางานสุขภาพ

6. ปานกมล พิสิฐอรุณกุล (2546) ได้ใช้รูปแบบการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม เพื่อส่งเสริมการมีส่วนร่วม และกระบวนการเรียนรู้ของประชาชนในการจัดการขยะมูลฝอย กรณีศึกษาเทศบาลตำบลปริก อำเภอสะเดา จังหวัดสงขลา ผลการวิจัยพบว่าการใช้รูปแบบการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม ก่อให้เกิดการเรียนรู้ของทีมวิจัยฝ่ายชุมชนในเรื่องของขยะมูลฝอย ตั้งแต่เริ่มจนถึงสิ้นสุดโครงการ โดยสามารถพัฒนาสมาชิกได้พร้อม ๆ กันไปทั้งด้านความรู้ ความคิด ความรู้สึก และทักษะการปฏิบัติ

7. พชรินทร์ แก้วขาว (2547) ได้ศึกษาวิจัยกระบวนการมีส่วนร่วมแก้ไขปัญหาความยากจนของเกษตรกรในจังหวัดสุรินทร์ กรณีศึกษาบ้านลึงโกม หมู่ที่ 6 ตำบลหนองใหญ่ อำเภอปราสาท จังหวัดสุรินทร์ ซึ่งเป็นการศึกษาวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม พบว่าประชากรส่วนใหญ่ประกอบอาชีพทำนา ซึ่งมีผลตอบแทนการผลิตค่อนข้างต่ำ เกษตรกรตกอยู่ในวงจรอันชั่วร้ายของระบบการกู้หนี้ยืมสินจากนายทุน มีปัญหาเรื่องค่านิยม และความขาดแคลนสาธารณูปโภค สาเหตุของความยากจน คือ มีหนี้สินมาก ไม่มีที่ทำกิน ถูกเอารัดเอาเปรียบราคาข้าว ใช้จ่ายมากกว่ารายรับ ฝุ่นเฟื้อย ลูกมาก ยากจนแต่เดิม สำหรับแนวทางในการแก้ไขปัญหาความยากจน คือ การลดรายจ่ายเพิ่มรายได้ การจัดยุทธศาสตร์การพัฒนาคุณภาพชีวิต และการจัดโครงการความร่วมมือร่วมใจพัฒนาบ้านลึงโกม

ส่วนด้านองค์ความรู้ที่ได้รับจากการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมพบว่า ในภาคีเครือข่ายทีมวิจัย ผู้วิจัย และชาวบ้านลึงโกม มีความตระหนักและการเรียนรู้จากการจัดเวทีร่วมกัน

จากการศึกษาผลงานวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมข้างต้นพอจะสรุปได้ว่า รูปแบบงานวิจัยประเภทนี้ถูกนำมาใช้ส่งเสริมให้ประชาชนในชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมพัฒนาและแก้ปัญหาชุมชนของตนเองทุกขั้นตอน ตั้งแต่การวางแผน การวิเคราะห์ การดำเนินงาน และการประเมินผล ทำให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ร่วมกัน จนเพิ่มขีดศักยภาพ สามารถกำหนดแนวทางและลงมือปฏิบัติเพื่อพัฒนาและแก้ปัญหาของชุมชนได้ตามบริบทและศักยภาพที่แท้จริงของชุมชน มีดีตรงความช่วยเหลือเหลือจากภายนอกดังที่เคยเป็นมาในอดีต ด้วยเหตุนี้งานวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมจึงเป็นทางเลือกที่สำคัญทางหนึ่งที่ยังนำมาใช้เพื่อสร้างเสริมความสามารถของชุมชนในการพัฒนา และแก้ปัญหาของชุมชนด้วยชุมชนเอง อันจะก้าวสู่การเป็นชุมชนที่เข้มแข็งอย่างมั่นคงต่อไป